

268.
252320

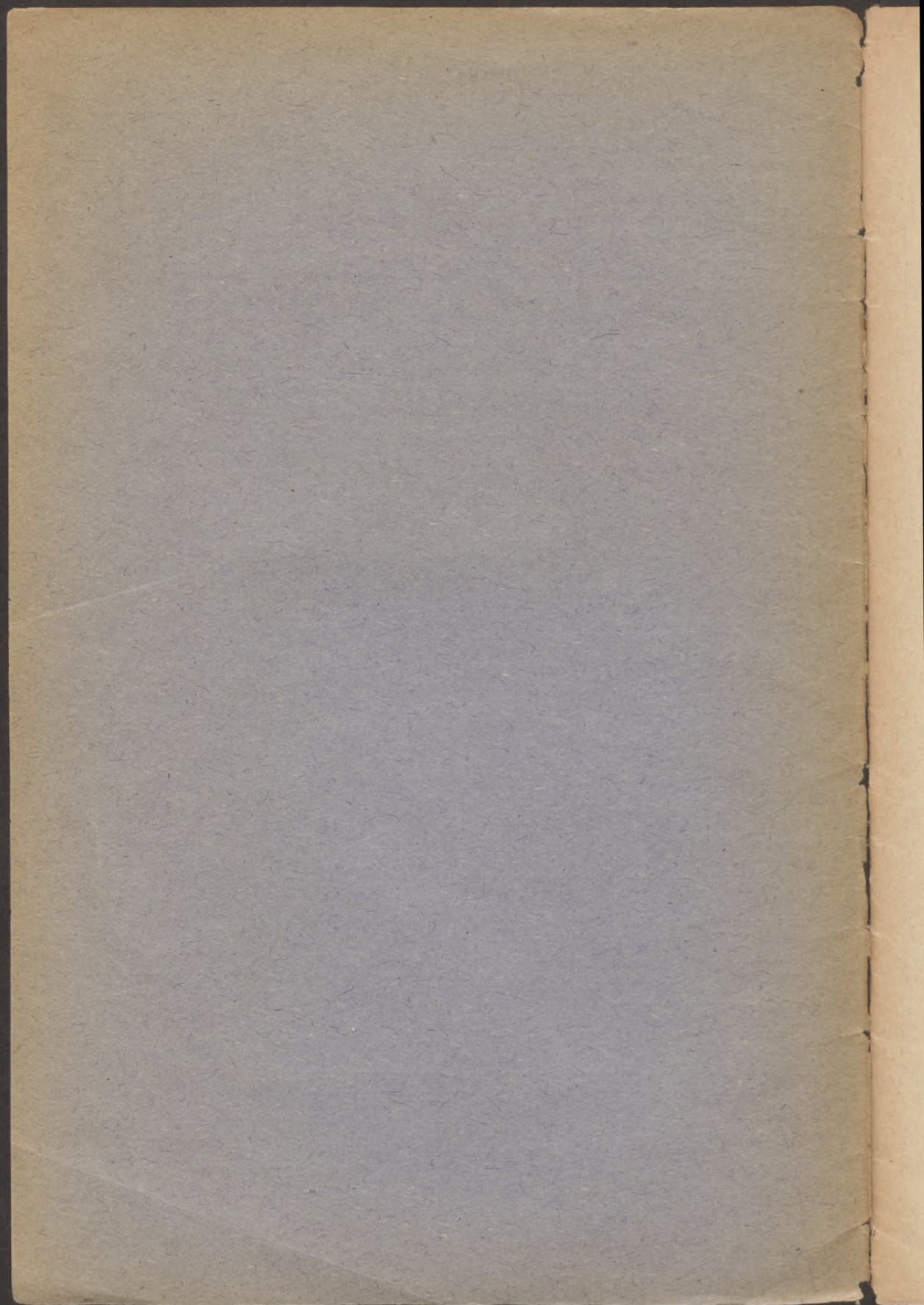
EGYSZERŰ ÉS KÖRÜLÍRT MULT

NYELVFEJLŐDÉS-TANULMÁNY

IRTA:
Dr. KAIBLINGER FÜLÖP

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA MŰZEUM-KÖRÚT 6. SZÁM.

EGYSZERŰ ÉS KÖRÜLÍRT MULT

NYELVFEJLŐDÉS-TANULMÁNY

IRTA:

Dr. KAIBLINGER FÜLÖP

Különlenyomat

az Egyetemes Philológiai Közlöny L., LI., LII. köteteiből.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZÁM.

252320

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR	
N	Növedéknapló
1953 év	6602 SZ

EGYSZERŰ ÉS KÖRÜLÍRT MULT.

Nyelvfejlődés-tanulmány.

„Ha egyazon jelenség — mondja Meillet — két különböző nyelvterületen azonos evolúciót mutat, azt véletlen találkozásnak minősíthetjük; ha azonban ily analógiák egymástól függetlenül 5—6 nyelvben tűnnek föl, akkor minden 'véletlen' kizártnak látszik, és akkor magyarázatul oly okokat kell keresnünk, melyek az összes érintett területeken hathattak.”¹ A francia lingvisztika doyen-je e szavakkal arra buzdít, hogy a különnyelvi történeti részletkutatások eredményeit felhasználva minél több párhuzamos változást vessünk össze avégből, hogy általános fejlődéstörvényekhez jussunk, melyek viszont a nyelv-történetben szolgálhatnak magyarázó elvekül. Amint a neogrammatikusok a természettudományokkal vetélkedve ú. n. hangtörvényekkel iparkodtak „exact”nak feltűnni, úgy a mai svájci-francia-skandináv nyelvészeti iskola minél szélesebb körre kiterjedő morfológiai egyezések szintézise útján remél általánosabb jellegű *formatörvények*hez juthatni, melyek aztán *felülről* a hangváltozásokra vethetnek világot. Ahogy *Grammont*-nak² — Meillet szerint — sikerült a hangtan terén a világ legheterogénebb nyelveiben végbement nagyszámú hangváltozást asszimilációra, némelyeket disszimilációra visszavezetni, mindkettőt pedig a „la loi du plus fort” elvéből magyarázni,³ így a morfológia és syntaxis terén is sikerülhet helytől és időtől független törvényszerűségeket felfedezni. És mi volna az ily törvények ismeretelméleti értéke? Mit jelentene pl. az, ha — Brugmann után szabadon — kimondhatnók: ősidogermán idők óta új körülírt fordulatok versengenek egyszerű időformákkal, miközben az utóbbiak használata megszoríttatik, mely megszorítás végül az egyszerűnek teljes kiszorítására vezetett,⁴ mit jelentene az ilyen nagyarányú megállapítás az oknyomozó nyelvtörténet továbbművelése szempontjából? Ez azt jelentené, hogy az összes összetett igealakok (a neoindg. passivum egészen, a futurumok stb.) keletkezése, a nekik megfelelő régi simplexek megszorítása és kiszorítása körül végbement összes fonetikai, morfológiai és syntaktikai változások magyarázatánál *vezérok* gyanánt ezt a fatális törvényt kell szem előtt tartanunk. A bomlásnak és reparációnak minden egyes fázisa, vagyis: a hang-

¹ Sur la disparition des formes simple du préterit, G. R. M. I. (1909), 521.

² La dissimulation consonantique, Dijon 1895, és L'Assimilation, Paris 1924.

³ Saussure csak a phonológiára ismer el panchronikus törvényeket, Gombocz Zoltán csak a jelentéstanra. E megszorítások nézetem szerint nem indokoltak.

⁴ V. ö. Grundriss² II. 3. 498.

súlyozásból folyó ragpusztulás, a ragpusztulásból folyó rendhagyó képzésmód, az ebből folyó izoláltsága a formáknak, az ebből származó felejtés; a másik oldalon a mondatszakasznak (habeo litteram scriptam) félreértése, a sorozatos félreértésen alapuló fokozatos jelentéstágulás (habeo scriptum) az ebből folyó „grammatilizáció” (így nevezné Meillet és Vossler a *habeo* multragként való használatát), a körülírt formának funkcióegyezése az egyszerűvel (ich habe gelesen = ich las), végül a korhadtt egyszerűnek teljes kiveszése — szóval mindezek a fázisok, melyek más és más helyen, különböző időkben, a körülmények szabta eltérésekkel ugyan, de lényegben hasonlóan folynak le, végső magyarázatukat semmiesetre sem lelnek helyi és történelmi viszonyokban, sem kultúrlelki, sem néplelki, sem egyénlelki alakulatokban, hanem sajátlagos nyelvfejlődési törvényben, illetőleg a törvény mögött rejlő metafizikai erőben. Ilyfajta magyarázó principiumokkal támogathatja a nyelvtudomány a neki adatokat gyűjtő nyelvtörténetet. Az idők folyamán tényleg feltűnt nyelvjelenségeket alkalmi motivumok is módosíthatják, de ezek csak másodsorban jönnek tekintetbe. Igaza van Behaghelnek, mikor pl. a Vossler-féle kor- és népszellem-irányzattal szemben aggodalmaskodva így szól: „[Wir] müssen erst die Wirkung von solchen Mächten des Sprachlebens noch genauer erkennen, die sicher *unabhängig sind von Zeit und Volk*.“⁵

Idézett mondásában Brugmann „umschreibende Wendung” alatt egybefoglalja úgy a postponáló képzéseket (ama-bam, i-bo, aimer-a) mint a praepónáló körülírásokat (je suis resté). A tárgyalandó körülírt idő a modern nyelvek uralomra jutott praepónáló módszeréhez tartozik. Egyik típusa ez az úgynevezett analízálódnak (cantaveram = ich hatte gesungen habai-dédeima = ich hätte gehabt), amelynek működését nemcsak a germán-román-szláv és más nyelvek tempus-modus alakulásain észlelhetjük, hanem — Jespersen értelmében — az újabb nyelvek nomen-jeinek rag helyett praepozíciókkal való kázusképzésén is, mint *matris* = de la mère, von der Mutter. A szintetikus formáknak analitikus formákká való változása képezi alapját a Jespersen nyelvfejlődés-törvényének, úgy amint azt a Progressben (1894) fogalmazta és amint azt a Sprache (1924) változatlanul ismétli: „Die Sprachentwicklung zeigt eine fortschreitende Neigung von untrennbaren, unregelmässigen Zusammenhäufungen (conglomerations) weg und zu kurzen Bestandteilen hinzuzustreben, die ungezwungen und regelmässig verbunden werden können.” Nem fogadhatjuk ezt a tételt általános nyelvfejlődési törvénynek, aminek az illető fejezet címe (l. Sprache XXI. § 9. Das Gesetz der Entwicklung) feltünteti, de még általános érvényű tendenciának (tendency, Neigung) sem, aminek a formula maga állítja. A mi magyar nyelvünk pl. a

⁵ Deutsche Syntax II. 1924. Előszó.

maga folyton gyarapodó szintetikus szerkezeteivel e tételhez mérve folyton visszafejlődne. Nem, Jespersen itt a túlgyors általánosítás hibájába esik. Azonban még akkor is, ha a formulát így szűkítjük: Die Entwicklung der neoindogermanischen Sprachen zeigt etc. még így is egy a maga nemében páratlan terjedelmű, sok nyelvet átfogó, nagy jelenségtömeget felölelő fejlődéstörvénnyel állunk szemben, amely mellett a pozitivista korszak legtagasabb hangtörvénye is eltölpül.

A fejlődés fogalma nem tartalmazza eo ipso a haladást, pontosabban: a *javulás* jegyét. Mint eredetileg a természettudósok, úgy a naturalista lingvisták is, (értem alatta azokat, kik a nyelvet nem célszerű szellemi tevékenységnek, hanem pszichofizikailag determinált kifejezőmozgásnak tekintik) a fejlődést minden érték-gondolat nélkül alkalmazzák. Ily értelemben beszélnek bizonyos hangok fejlődéséről beleértve e hangok teljes eltűnését is.⁶

Az idők folyamán a fejlődés-szó nem vonatkoztatott a pusztá kialakulásra, hanem a *haladó* változás értelmét vette fel különösen a filozófiában (nálunk Böhm, Pauler, aki *visszafejlődéssel* jelzi a hanyatló változást). A kettős használat félreértésre ad alkalmat, mely csak akkor oszlik el, ha a beszélő (író) intencióját más forrásból ismerjük.

Jespersen fejlődés-formulájában a haladás-javulás eszméje nincs expressis verbis kimondva. Csak a szavak mögött rejlő hangulat sejteti a tudós álláspontját: fortschreitende, untrennbar, unregelmässig, Zusammenhäufung, a másik oldalon: kurz, ungezwungen, unregelmässig. De egyébként a Progress és a *Sprache* más helyei meggyőznek bennünket arról, hogy a szintetikus formáknak analitikussá válása J. szerint javulást vitt a szerkezetekbe. Példánkkal ezt a momentumot is kívánjuk illusztrálni. Előre jelzük, hogy a javulás tényét mi is elfogadjuk, azonban a javulás mibenléte dolgában Jespersen-től eltérő véleményhez fogunk jutni. Jespersen nagy érdeme, hogy oly időben, mikor az eretnokség számba ment, felvetette és ébrentartotta a haladó nyelvfejlődés gondolatát. Egyedül ápolta a nyelvtudomány kapcsolátát legbensőbb rokonaival, a szellemtudományokkal. Aki nem elégszik meg az egyes változások konstatálásával, hanem a nyelvtörténetben irányelveket, fejlődéstörvényeket keres, az csak reá támaszkodhat. Aki pedig az általa kijelölt úton tovább akar haladni, az az ő tételét vagy erősítheti, vagy módosíthatja, vagy pedig visszatérhet a progresszió-tagadók közé, ahol még mindig kiválók társaságában találná magát.

Dolgozatunk témája nem tartozik az elhanyagoltak közé. Sőt: alig van nevesebb germanista, romanista vagy lingvista, ki utóbbi

⁶ Igaztalan tehát E. Lerchnek Meyer-Lübke ellen felhozott ama vádja, hogy hanggyöngüléseket és hangpusztulásokat „Entwicklung“-nak jelezvén, a javulás képzetét is akarja felkelteni, Jb. für Philologie 1925. — Az ő elvük: jenseits von gut und böse.

időben behatóbban ne foglalkozott volna a praeterit-perfekt-csere történetével, vagy külön értekezésben, vagy úgy, hogy kompendiumban e témához érve szívesen ne időzött volna. A germanisták közül H. Paul, Reis, Behaghel, Jespersen, a romanisták közül Morf, E. Herzog, Foulet, Lerch, a lingvisták közül Jespersen, Gilliéron, Meillet és Vossler szenteltek egy-két tanulmányt e tipikus jelenségnek. Tárgyalás közben tehát alkalmunk lesz megismerni az utolsó két évtizedben kialakult általános lingvisztikai felfogásokkal, munkában látjuk majd az egyénlelki (Paul), a nép-lelki (Wundt), a kultúrlelki (Vossler), az energetikai (Jespersen), a mechanisztikai (Reis) magyarázó módszereket és módunkban lesz őket „gyümölcsseiken megismerni”.

Végül érdeklődésre számíthat témánk aktualitásánál fogva is. Ott áll a Praeterit-Perfekt versengése a nyelvhelyességi harcok és nyelvművelési törekvések előterében. A praeterit-pusztulás a „crise du français” panaszaiban a leitmotiv szerepét játssza, a német nyelv szépségeit féltő nyelvkritikusok pedig állandóan küzdenek az Imperfekt fennmaradásáért.

A „véletlen” egyezések lenyűgöző sora, melyet — kiindulva a Jespersen-Meillet-féle energetikai fejlődésmélethez — a magunk haladástheóriájával iparkodunk megfejteni, tehát a következő: I. az összes román nyelvekben, mindegyikben a különválás után, az összes germán nyelvekben is, mindegyikben önállóan, a szláv nyelvegyedekben, az újjörögben és az újperzsában, az ősi agglutinációból keletkezett, de flexióssá vált „egyszerű” mult mellett kialakul egy *habeo* vagy *sum* plusz part. praet.-ból kombinált körülírt mult. II. A körülírt forma átveszi az egyszerű funkcióinak perfectum részét, meghagyván neki az aoristus szerepet, illetőleg ott, hol nincs külön imperfectum, ennek a szerepét is. III. Az öreg „egyszerű” mind kisebb munkakörre szoríttatik, míg végül a körülírt teljesen átveszi a simplexnek összes funkcióit, a simplex kivész. — A két első fázis már mindenütt végbement, a harmadik most van folyamatban, némely idiomában ez is lezárult: nincs többé simplex.

A Romániában⁷ a francia nyelvjárások nagyrésze, a műveltek társalgási stílusa is, kerüli a praeterit-et. Beszélgetésben ha hallja, baráti levelezésben ha olvassa, Meillet maga „barbare et pédante”-nak érzi.⁸ Ugyanakkor az irodalomban, szónoklatban, sajtóban továbbvirul. Helyébe lépett a *passé composé*: ez és az *imparfait* szerepelnek mint abszolút multidők. A kanadai franciában nincs praeterit. A spanyol kizárólag a *haber*-t használja segédigéül, a *perfecto* (= praeterit) a köznyelvben háttérbe szorul. A portugál a *habeo*-val jelentésrokon *teneo*-t fejlesztette ki segédigének. Teljesen kiveszett a praet. a retorománban,

⁷ Így nevezik a latinból eredő nyelvek összességét.

⁸ Az itt közölt összeállítást Meillet említett cikkéből vesszük, forrásait azonban mind átnéztük és adatait más forrásokból is merítve kiegészítettük.

kiveszöben van az oláh köznyelvben. — Azok a román dialektusok tehát, amelyek három mult helyett ma már csak két multtal élnek, visszatértek a latin imperfektum + „perfectum” stádiumba.

A germánságban a helyzet a következő: a gót egy multtal rendelkezett, a mai irodalmi nyelv kettővel, az angol hárommal, egyes nyelvközösségek *ismét* eggyel. A *németre* vonatkozólag közismert tény, hogy a felnémet dialektusok mind, a középnémetek nagyrészt, a délnémet Umgangssprache is nélkülözik a Praeterit-*et*.⁹ Egyes középnémet nyelvjárásokban egy-két tucat gyakori, főleg erős praet. maradt úzusban. A praeteritmentes nyelvrendszer multság tekintetében tehát lényegileg azonos az ősi (gót) stádiummal: csak egy eszköze van az összes multárnyalatok kifejezésére. Ez a „formaszegénység” különben jellemzi a mi magyar beszédünket is: a még 100 évvel ezelőtt dívott hárommultúságot (*irék, irok vala, irtam*) a grammatikusok minden gondoskodása ellenére egymultúság váltotta fel; ma még az irodalmi is megelégszik az *irtam* típussal.

Az angol és skandináv nyelvek minden kényszerítő ok nélkül szintén *haban* és *wesan* + part. praet. összetételével alakítottak egy külön perfekt-*et*, megtartván mindenütt a simplexet. Az angol általánosította a habeo-t, hasonlóan a spanyolhoz, az oláhhoz és a kanadai franciához.

A szláv nyelvek mindegyikében fejlődött egy analitikus forma — a verbum substantivum + part. praet. act. II. — a simplex mellé. Az oroszban az az egyedüli mult-tempusa: on byl = ő volt, régebben on byl jesztj = ő van volt, mely mellől a verbum substantivum hasonlóan a magyar 3 szem. „van” kihagyásához, az összes személyekben elmaradt.¹⁰ A szerkezet egyébként is emlékeztet a magyar nominális eredetű *ő tanult* képzésmódjára. A szerb irodalmi nyelvben tovább él a praeteritum simplex, a népköltészet azonban előnyben részesíti a praesens historicumot,¹¹ a társalgási nyelv pedig fokozatosan kiszorítja amaszt. Ez a szláv forma ma már álkompositum és teljesen azt a benyomást teszi, mintha németül így beszélne: *er gesagt*, vagy fanciául *elle dite* (dicta), vagy ha az angol *I called*-ot naivul úgy analizálnók: I + past part. Az újjörög megtartotta az ősi aoristust, de perfectumát újjaképezte, még pedig — és azt most már „természetesnek” tartjuk — a habeo + part. praet.-ből. Így van ez a modern iráni különböző ágai-ban is.

⁹ V. ö. M. Jacki, Das Prät. in den süddeutschen Mundarten, PBB. 34. 523. — Reis, Die deutschen Mundarten, (SG.) 109. I. — O. Weise, Unsere Mundarten, 64.

¹⁰ De az ószlávban csak a 3. személy mellől maradhatott el — mint a magyarban.

¹¹ Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV. Syntax 789. I.

Lehet-e az oly különböző időkben, különböző tájakon, különböző fajokban, különböző néplelki és kultúrelki konstellációk mellett egyezően keletkezett és hasonlóan fejlődött jelenségeket pusztán történetileg magyarázni? Szabad-e itt megelégednünk a bármely irányú változást egyedlélektani alapon megfejtő történeti principiumokkal? Nem. Nincs az a legáltalánosabb emberpsychológiai aktus, mely kényszerítőleg követelné, hogy nyelvek hosszú sorában utóragos formák funkcióikban korlátoztassanak, hogy a minden nyelvben létező *habeo* + *acc* + *adj. verbale* vagy a *sum* + *adj. verbale* egy igealakká grammatizálódjanak, hogy a beszélők a nem praktikus képzésű simplexet kerüljék és hogy az újabb szerkezetű formát favorizálják. Boldogok, kik mindezt az illető nyelvek intern történeti viszonytárgyaiból megértik, — mert övéké a mennyország.

„Sokkal nehezebb, így szól Meillet, a morfológiában általános törvényeket találni, mint a fonetikában, mert amott a szabadság jóval nagyobb.“ De amily mértékben nehezebb a számosabb kialakulási lehetőség között a rendszert megtalálni, annival nagyobb a formatörvény értéke a hangtörvényénél. Az inaugurált morfológiai törvények nem külső formákra, hanem a beszéd lényegére, a jelentésre is vonatkoznak, ennél fogva a nyelv szellemi oldalát, a cél és eszköz kategóriáit érintik. A funkciótörvények magyarázzák majd a hangtörvényeket és nem megfordítva.¹² Ma már általánossá vált az a megismerés, hogy a nyelvtudomány igazságai csak az igazi beszédelemnek, a mondatnak analiziséből fakadhatnak. A beszélők folytonos mondatszerkesztései teszik a nyelvet, szellemi tevékenységét, a nyelvfejlődés tehát nem egyéb mint az öntudatlanul is célirányosan működő beszélők millióinak célszerűbb formákért való örökös küzdelme.

II.

Meillet a szóbanforgó ténycsoportot *célszerűségi* okokból igyekszik magyarázni: az ősi praet. morfológiai szempontból komplikált volt, időképző-személyrag egybeolvadt, a tőhangzók differenciáltak (*trag*, *trug*; *pouv*-, *pu*-, *mett*-, *mis*); ez a rendszertelenség a nyelvet tanulóknak felesleges, célszerűtlen nehézségeket okozott; minthogy időközben kialakult egy minden igré alkalmazható körülírt forma és ez jelentésileg annyira absztrahálódott, hogy a praesens perfectum mellett még a praeteritum funkcióit is végezhetette, a beszélők kerültek

¹² Ez a gondolat is egyike azoknak, miket az Alkotó Nyelvtudomány kritikusai a legridegebben visszautasítottak. Azóta Németországban Wilhelm Horn „Sprachkörper und Sprachfunction“ című munkájában újra felfedezte. Könyve három év alatt második kiadást ért, és egész sora a kiváló nyelvészeknek bizonyítja vele együtt a szellemibb jelenségnek uralmát a nyelv hanganyaga fölött.

a komplikált „egyszerűt” és szívesen pótolták az egyszerűbb képzésű összetettel. Hozzáfolyamodtak akkor is, ha a simplex kétértelműsödött (je finis = végzek és végeztem, je dis; er spielt’).

Ez az elmélet egyébként már bennfoglaltatik Meilletnek 1906-ban mondott Collège de France-i székfoglalójában, mely az általános nyelv-tudomány programját adja.¹ Az ilyfajta — lényegében teleologikus — magyarázat összevág Jespersen fejlődésméletével. Igaz ugyan, hogy a fentebb közölt törvény („Die Sprachentwicklung zeigt ein Fortschreiten zu kürzerer und frei kombinierbaren Formen”) az akkor divó naturalisztikus pozitívizmusnak megfelelően csak a külső megnyilatkozást vonja be a formulába és óvakodik a jelenségek mögött rejlő okot — az embert — is belevonni, már a *Progress*-ben a részletes tárgyalás folyamán, mely különösen a főnévflexió pusztulását szemlélteti, mégis folyton bukkanunk teleologikus elmélkedésekre. Nem alaptalan tehát a Jespersen-Meillet-irányzat ellen hangoztatott az a vád, hogy teleologizálnak; így újabban Falk, a skandináv nyelvészet egyik kiváló képviselője katedrájáról szigorúan óvja tanítványait a dán-francia iskola teleologisztikus felfogásától, lelkükre kötvén a német néplélektani és nyelvtörténeti módszerek felé való orientálódást.²

Meillet magyarázata tehát nem egyéb, mint Jespersen általános fejlődéstörvényének egy kis körre való alkalmazása. Bár a francia tudós idevonatkozó dolgozataiban nem hivatkozik a modern nyelv-tudomány megalapítójára, más írásaiból tudjuk, hogy nyelvevolúció dolgában mesterének vallja a hívőkben folyton gyarapodó dán nyelv-filozófust.³ Amikor tehát M. felfogását és módszerét ismertetjük, egyúttal elősegíteni kívánjuk azon — közlönyünk hasábjain is kifejezett — ama törekvést,⁴ hogy J. eszméi nálunk is szélesebb körben termékenyítőleg hassanak.

*

Az exakt nyelvtörténészek azonban joggal vethetik ellen: addig míg nem sikerült a praktikus ész nyelvfejlesztő működését konkrét példákön, szoros időbeli egymásutánban lefolyt jelenségsoron, a nyelv-történeti módszer eredményeit evidenciában túlhaladó világossággal megmagyarázni, addig „a teleologikus principium mint hypothetikus határfogalom szerényen meghúzódhatik a nyelvtudományban, de centrális magyarázó principium szerepet nem követelhet magának.”⁵

¹ V. ö. *Linguistique historique et linguistique générale* (1920) 12—13. — Ugyanitt (149—174.) újból közölve látjuk a GRM-cikket, kiegészítve újabb adatokkal és bővítve a német felfogással szemben folytatott polemiával (l. alább).

² V. ö. Sommerfelt, *La philosophie linguistique française*, Bull. Soc. Ling. 1925. I. 22—34. — Sommerfelt azt hiszi, hogy védelmébe kell vennie mestereit a teleologizálás vádjá ellen, amire nézetem szerint ma már semmi szükség sincs.

³ V. ö. Meillet cikkét a *Revue de deux Mondes*-ban. 1922.

⁴ V. ö. E. Ph. K. L. 136. l.

⁵ Így vélekedett a hazai nyelvészeti kritika még 1912-ben Alk. Nyelvt. című munkámmal kapcsolatban, nevezetesen Schmidt József (E. Ph. K. XXXVI. 800.), továbbá Csüry Bálint, *Teleologia és Nyelv-tudomány* (M. Nyelvőr, 1912 máj.) és mások, kik teleophobiájuknak szöbelileg adtak kifejezést. Akkor még a teleologia volt érthetetlen, ma már kezd virradni a célszerűségi magyarázatoknak, holnap pedig a teleophobia lesz érthetetlen.

Azért hát tanulmányoznunk kell az egyes nyelvek megfelelő történetszakaszát, azokon belül kell a *praet.* defektusait szemléltetnünk, igazolnunk kell a versengő forma előnyeit az ősivel szemben, ki kell mutatnunk a történeti összefüggést a defektuozítás és a csere között, folytonosan vitatva a másirányú megfejtési kísérletek érvényét.

A franciára vonatkozólag könnyű a dolgunk. Ahogyan Meillet Jespersentől nyert szuggesziót, így indította a francia nyelvészet doyenje részletkutatásra az ő tanítványát *L. Foulet*-t, a francia történeti syntaxis szépsikerű művelőjét. Foulet egyenes hivatkozással mesterének tárgyalt cikkére, és a jelenség tipikus voltának teljes tudatában tárgyalja a kérdést „La disparition du prétérit” című értekezésében.⁶ Vele egy időben, de tőle függetlenül *J. Gillieron* széleskörű nyelvgeographiai ismeretével és szinte forradalmi módszerével a prétérit pusztulásra vonatkozólag hasonló eredményekre jutott.⁷

Foulet minta-értekezését romanista olvasóim bizonyára ismerik: legpontosabb részletkutatás párosul benne meggyőző okfejtéssel, szellemes előadásban. Általános nyelvtudományi jelentősége indokoltá teszi behatóbb elemzését. F. kutatja a multidók használatát a középkori verses költészetben, a prózai irodalomban, a régebbi és mai köznyelvben, a grammatikusok szabályozó törekvéseiben. Végigkíséri a két forma harcát az egyeduralomért, kiindulva a latin stádiumból, ahol *scripsi* aorist és perfektfunkciót végez, fel egészen a mai „langue parlée”-ig, mely lényegileg visszatért a klasszikus latinság stádiumához, amennyiben itt is egy forma — *j'ai écrit* — végzi az aorist és perfekt kifejezés munkáját. A fejlődés fázisai nagyjában a következők.

1. Már a latinban találkozunk *esse*+*part praet.*, illetőleg *habeo*+*part. praet. acc.* szerkezetekkel, szűkre szorított, de mindinkább terjeszkedő funkcióikkal.

2. A román dialektusok külön életében e két szerkezet mind absztraktabbá válik, a *habeo amatum* (patrem) szorosabbra kapcsolódik egymáshoz, az *amatum* elveszti adsubstantivikus és passzív jelentését, pusztán a cselekvés befejezettségét jelenti, gyakran főnév nélkül (*habeo caenatum*), végül pedig intransitív igékre is csap át (*habeo dormitum*), a X—XI. században már minden igével szerkeszthető és képes a *scripsi* funkcióinak *praesens perfectum* részét elvállalni. (A germánságban az átalakulás menete feltűnően egyezik az itt vázolt fejlődéssel, v. ö. különösen H. Paul, *Die Umschreibung des Perfekts* bevezető fejezetét.)

3. A XII. században kezdődik a *composé*nak benyomulása a *simple* működési körébe: az aoristba. Az ily határsértési kísérletek eleinte nem a tudatlan, figyelmetlen, fegyelmetlen nép részéről történnek, nem is hanyag prózában, hanem pl. Aucassin et Nicolette verses részeiben. Magyarázata: a költő e szokatlansággal stílushatásokra törekszik. Tudjuk: a poetica licentia és az ignorantia publica a legtermékenyebb nyelvalkotók.

4. Már a XV. századtól kezdve találkozunk aoristjelentésű *composé*kkal a köznapi társalgás és az intimebb levelezés nyelvezetében (Rabelais). Eleinte elszórtan, „timidement”, azután nem-szépirodalmi szövegekben, úgyannyira, hogy már 1565-ben a híres graecista *Henri Etienne* (Conformité du langage français avec le grec) elsőnek állapítja meg azt, mit 350 esztendő óta nem szününk hallani: „Még kiváló írók-

⁶ Romania, XLVI. 1920. 271—313.

⁷ La Faillite de l' Etymologie phonétique, 1919, 102. l.

nál is gyakran fordul elő, hogy cselekvények, melyek préterit-tel mondatkaptak ki, ismétléskor „aorist”-ba (értsd: *passé in-défini*) tételnek és megfordítva. A konfúzió tehát már a szellemi élite körében is beállott. A polgárság és a nép, melyre sem iskolák, sem régi könyvek, sem másfajta irányító, egységesítő, fegyelmező befolyások még nem hatottak, úgy érzi, azaz *érti*, hogy a *composé* minden esetben helyettesítheti a *simple*-t, de reciprocitás nélkül! A *parfait* illetéktelen használata bizonyára ordiner benyomást tesz, de a préterit túlnyomó használata *komicus* hatást vált ki. „Ezzel a scripsi sorsa meg van pecsételve.” A mindennapi nyelvhasználat szempontjából egyikük feleslegessé vált. A *simplex* pótolva volt még mielőtt helyét elhagyta volna. Ami ezután következik, az egy elavult, felesleges, kivénült faktornak lassú kiszorítása a „*langue parlée*”-ből, de nem a *langue littéraire*-ből, és nem a nyugati és déli nyelvjárásokból.

Itt aztán Foulet rátér a cserének indoklására. Teszi azt — önkéntelenül is — teleologikus okfejtéssel, vagyis a cselekvő közegek előtt nem-tudatos célszerűségi motívumok alkalmazásával. A nyelv-közösség azért használt inkább *jai chanté*, *je suis resté* szerkezetű mul-
tat, mert rájött arra, hogy vele úgy a befejezett jelent, mint az egyszerű mul-
tat tudja jelölni; viszont a *je donnai*, *je restai* a befejezett jelent már nem tudja jelenteni. Másodszor azért, mert a *prét*, *rago-*
zása nem volt oly egyöntetű, mint a *composé*-é: az utóbbinál csak az egyébként is sűrűn előforduló *jai*, *tu as* — *je suis*, *tu es* formákat kellett összekapcsolni az egyébként is sűrűn használt *part. passé*-val, tehát egy könnyű képzésű formával. Foulet azonban nem fedi el az érem másik oldalát sem, t. i. a *passé composé* gyengéit: nehézkes (*nous avons chanté* 5 szótag) ismétléskor monoton (*il a... il a... il a...*) és harmadszor „*encombrant*” azaz nehezen kezelhető (*nous ne l'avons pas encore vu*). E kifogásokra majd visszatérünk. Mindent meglegelve, a *composé* köznap használatra célszerűbb a kétmúltúságnál.

A pusztulás főoka ezek szerint a préterit-képzés rendszertelenségében keresendő. Sok, gyakori használatú ige külön *prét*-tövet alkot; *put*, *fit*, *vit*, *vint*, — a személyragok különböznek minden más *tempus* ragjától (*âmes*, *âtes*, *èrent*) stb.; e rendellenesség következtében a formák elsajátítása és emlékezetbentartása *psychikai nehézséget okoz*. A nyelv-közösség magára vállalja a *physiologiai* munkatöbbletet, csak hogy megszabaduljon a *psychikai* energiapazarlástól.

Van ennek a formai szétzüllésnek egy ellenszere: az analógia. Oly nyelv-közületekben, hol ez az ellenszer szabadon működhetett, hol sem iskolai, sem iskolán kívüli nyelvművelés — és ez alatt rendszerint nyelvőrzést kell értenünk — nem állta útját a fejlődésnek, ott a szétzüllő formát *belső* rendszabályozás többé-kevésbé egységesítette, megifjította — életét meghosszabbította. Ez történt a nyugati és déli nyelvjárásokban. Itt érvényesül az, mit legújabbán Behaghel is vall: „Die Analogie beseitigt erbarmungslos die lautlichen Besonderheiten, die nicht Träger einer besonderen Aufgabe sind; für eine Funktion nur ein Ausdrucksmittel, das ist das Lösungswort der Entwicklung” (D. Synt. II. előszó; ha ez nem teleogizálás, akkor nem tudom mit nevezhetünk annak). De az analógia nem autonóm, az is csak eszköz a szuverén szellem szolgálatában. A kiegyenlítődési törekvések természetesen a párizsi és a keleti köznyelvben is mutatkoztak, sőt Foulet szerint a XVI. században meglehetősen előrehaladott stádiumba jutottak. A legtöbb ige a *cantare* típushoz tartozván, azt hihetnők, hogy ehhez analogizálódik a többi; de nem ez történik, bizonyára azért nem, mert ez a legváltozatosabb paradigma: *chantai*, *as*, *sa*, *èrent*. Bár tájanként

ennek egységesítésére is folynak kísérletek (je chanta, ils chantarent), mégis a másik főtypus (is, it, imes, ites, irent) az, mely magához vonja a többieket. Volt idő és nyelvterület, amikor és ahol *il donnit, il finit* és *il couritet* mondtak; számos patois ma is így mondja. Hogy ez az egység nem tudott általánosodni, annak valószínű okául F. a grammairiens-ek már eléggé hatásos befolyását állítja. A nyelv őrei nem győzik a *donnit*-félleket megróni, miközben folyton a latin tradícióra hivatkoznak. Ma pedig Foulet rója meg a grammairiens-eket a nyelvfejlődés szelleme nevében, mondván: íme, ezek a latin grammatika iránti tiszteletből megakasztották a francia grammatika fejlődését. „Inkább támogatniok kellett volna az egységes típus kialakulását — így szól —, ha azt akarták, hogy a préterit megmaradjon. Nem is sejtették, hogy kritikájukkal maguk dolgoztak a préterit pusztulásán.” Szokatlan hangok a philológia berkeiben.

Rövidre fogom a többi. A XVII. század óta folyik a harc: a nyelvművelők részéről a két mult pontos megkülönböztetése érdekében, a beszélő tömegek részéről a fejlődés irányában haladó analízis és egybefoglalás érdekében. Az előbbieket a legraffináltabb használati utasításokat eszelték ki, pl. a híres „règles de 24 heures”-t; t. i. ami ma történt az *j'ai vu*, ami tegnap esett meg az *je vis*. Továbbá: a folyó héten, a folyó hóban, a folyó esztendőben *j'ai vu*, a már lefolyt időszakban *je vis*.

Átlagos intelligenciájú emberek nem tudják e finom árnyalatokat felfogni, az uzus mindinkább kisiklik a szabályok alól, erre az események után sántikáló nyelvészek újabb szabályokat állítanak, ezek is elavulnak, a nyelvélet ezeket is dementálja. Csak az irodalmi nyelv — vers és próza — élnek az egyszerű multtal: stíluseszközzé vált. Az írók féltve őriznek minden különbözést bármily csekély legyen annak grammatikai jelentősége, a nyelvművészek esztétikai hatásokra még azt is felhasználják, hogy valami *nincs meg* a köznyelvben. Ha egyébre nem, hát archaizálásra értékesítik a kivesző formákat. De van a *passé simple*-nek még egy erőnye, melynél fogva Foulet is még hosszú életet javasol neki a *langue littéraire*-ben: ez a *rövidsége*. És itt nem annyira a fiziológiai kényelmességre céloz, mint a rövid pattogó forma szimbolikus erejére; rendkívül alkalmas az *il vit* a rövid pattogó forma momentumán és perfektív cselekvény kimondására: *il se tut* = elhallgatott, *quand il sut* = amikor megtudta, *il connut* la misère = megismerte a nyomort, továbbá az idézetek után odavetett *dit-il, fit-il, s'écria-t-il*.⁸ De ugyanazon paradigmának *nous donnâmes, vous sûtes, nous regardâmes, vous coupâtes* formái ma már csak mosolyra derítenek, már pedig *le ridicule tue*.

Meillet és a francia nyelvfejlődés többi hívei nem elégszenek meg a tények száraz konstataálásával. Aki felfedezte az értéket, törekszik — mint igaz ember — az érték megvalósítására; aki egyszer rájött arra, hogy a beszélő emberiség nem volt esztelen és akarattalan áldozata bután és vakon működő, lelkét ide-oda lökdöső képzettársításoknak, hanem, hogy a népléleknek esze is van, mely a maga beszédformáit *okosítja*, az — ha egész ember — maga is fog közreműködni az evolúción, tudományos alapon fog alkotni. Meillet az utóbbi években nemcsak mint beszélő, hanem mint író is kerüli a *passé simple*-t; helyette *composé*-t használ: vesszen, ami veszendő, jöjjön, ami jövendő! E törekvésekben nagy veszélyt látnak az írók és nyelvésztéták, nevezetesen Thérive és Boulenger (*Les soirées du Grammaire-Club*, 106.

⁸ Vessük össze ezt a magyar „mondá”, „gondolá” vitalitásával.

lap). Thérive inkább így vélekedik: éljen a francia irodalmi nyelv tovább — *mint holt nyelv*, semhogy a köznyelvvvel együtt éljen bomló romló életet.⁹

Kinek van igaza? — még nem döntjük el. Annyit azonban már most megállapíthatunk: az 1912 körül még eretnekségnek minősített értékelő és alkotó nyelvtudományi felfogás napjainkban a legkomolyabb tudósok gondolkozásába is kezd behatolni. Amikor itthoni kritika azt hitte, hogy a nyelvfejlődés alapján való tudományos nyelvfejlesztés gondolatát *hahotájával* örökre elnémitotta, akkor megjelenik Jespersen és 1914-ben — energetikai fejlődésméletének végső konzekvenciáit levonva — azt hirdeti: „Man untersucht die Wirklichkeit wissenschaftlich um schliesslich nach bestem Vermögen die Wirklichkeit umzuformen und die Zukunft schöner und besser für die kommenden Geschlechter zu gestalten.“ (Előadás az 1914-ben Brémában tartott Neuphilologentag-on, megjelent Scientia 1924. Sept.).

Láttuk, hogy a francia nyelv részletes története is fényesen igazolja Meilletnek teleologikus magyarázatát: a morphologiai rendszertelenség okozta szabálytalanságok megtanulás és megtartás szempontjából — tehát lélektani szempontból — célszerűtlenné tették a préteritot, minek következtében a franciák szívesebben alkalmazták az egyszerűbb képzésű, lényegében hasonló jelentésű composét. Ott, hol az analógia szabad működése folytán a rendhagyóságok többé-kevésbé kiegyenlítődték, ott a megreparált szintetikus formák késleltetik a radikálisabb reformot, az analízálódot.

Gilliéron valóságos forradalomnak minősíti a passé défini (és leszármazottjának a subj. imp.-nak) pusztulását. „Avec elle commence pour le verbe une nouvelle ère. — Il était logique et opportun que cet état de choses illogique et inopportun prit fin, que l'esprit y mit l'ordre.“¹⁰ — És nagyobb logikusságot szeszélyes történeti és alacsonyrendű pszichikai okok hoznák létre? És az ember legfenségesebb fakultásának, a λόγος-nak nem volna semmi köze az ember legszellemibb művének, a nyelvnek kialakulásában? Higyje, ki tudja!

III.

A mai német irodalmi nyelvet a mai francia irodalmi nyelvvel egybevetve abszolút mult-tempusok dolgában a következő megfelelést találjuk:

I. Ich sang je chantais II. Ich habe gesungen: j'ai chanté.
je chantai.

E megfelelés természetesen csak cum grano salis értendő, mert pl. a *chantais* néha *ich sänge*-vel, a német *ich sang* pedig olykor *je chanterais*-vel adandó vissza (Warf er das Schwert weg, er war verloren). A préterit-vesztett francia köznyelv így viszonylanék a kétmúltú némethez:

I. Ich sang je chantais II. Ich habe gesungen: j'ai chanté.
j'ai chanté.

A franciának marad kettő, a németnek még van kettő.

A német praet. pusztulása következtében a viszony így alakul.

	köznyelv	irod. nyelv
	je chantais	je chantais
Ich habe gesungen	je chantai	
	j'ai chanté	j'ai chanté.

Tehát egy forma három multifunkció jelölésére fordítatik. Morf, ki már 1904-ben megjósolta a défini menthetetlen kiveszését,¹ a francia nyelv kifejezőképességét féltőket azzal nyugtatja meg, hogy a német is beéri két mult-tempussal. „Was eine Sprache im Laufe der Zeit an flexivischen Ausdrucksmitteln verliert, ersetzt sie durch andere, die ebenso fähig sind, feinen Gefühlsnüancen gerecht zu werden. Der Flexionsreichtum ist nicht ohne weiteres eine Superiorität!“ Viszont azokat, kik a franciát az ő három multjáért irigylük, *Debrunner* iparkodik csilapítani, rámutatva arra, hogy a német praet. az összefüggés szerint hol elbeszélő, hol leíró funkciót végez, pl. Während er noch *redete*, *brach er* zusammen = il parlait — il s'affaise.² Német irodalmi termékeknek francia műfordításai egyébként igazolják, hogy a mondatösszefüggés a potentialiter kétértelmű *ich sang*-ot egyértelműsíti. A mai syntaktikai módszerek fejlettségére vall, hogy ily esetekben az egyértelműsítés grammatikai eszközei még nincsenek felfedve: megelégsznek az „összefüggés“ kaotikus fogalmára való utalással.

Tehát a kétmultúság nem jelent inséget. De ott fenyeget az egymultúság veszélye! A nyelvjárások nagy része már nélkülözi a simplexet, a többiben kiszorul, az irodalmi nyelv még tartja, de mi lenne, ha a rövid, pregnáns *er sang*, *er kam* helyett kizárólag *ich habe gesungen*-t és *ich bin gekommen*-t mondhatunk és — főként — írhatunk? Azt hiszem, nem kell különösebb nyelvesztétikai érzék ily inség fájlásához. Igazat kell adnunk Wunderlichnak: „Wir können wohl verstehen, wenn das Sprachgefühl einzelner Sprachen die genaue Unterscheidung von Imperfekt, Aorist und Perfekt durch drei Formen als zuviel angesehen und sich auf zwei beschränkt hat, aber die Einschränkung des Süddeutschen auf eine einzige Form ist sicher zu wenig und bedeutet einen recht empfindlichen Mangel der Sprache.“³ Miben rejlenék ez a gyarlóság, illetve: mi teszi a délnémet nyelv stádiumát tökéletlenné? Láttuk, hogy az *ich sang*-ot francia fordítók az összefüggés alapján *chantais* és *chantai*-ra tudják differenciálni, angolok *I sung* és *I was singing*-et hámoznak ki belőle. Vajjon az egyetlen *ich habe gesungen*-típusból is lehet az összefüggés alapján három funkciót megkülönböztetni? Ennek megállapításához nincs is szükségünk for-

¹ Die tempora historica im Französischen, Verh. des XI. Neu-philologentages 74—81. l.

² Sprachwissenschaft und Sprachrichtigkeit, Njb. 1922, 217.

dítókra. Adjunk művelt németeknek egymultú nyelvjárasszövegeket: tegyék át irodalmi németiségbe; ha nyelvtudásuk vagy nyelvérzékük alapján hol meghagyják az összetett formát, hol praet-be teszik, akkor be van bizonyítva, hogy az *egyetlen* mult *három* grammatikai viszonynak *tűrhető homonymája*. Ha ez bizonyos, akkor az egymultú nyelvek szerkezetében fel kell tételeznünk oly *belső* kifejezőeszközöket, melyek a *külső* formához hozzáadva együttesen determinálják az imperfekt-, aorist- és perfektfunkciókat, úgy, hogy a fordító az *ich habe gesungen* (v. énekeltem) igealakot itt je *chantais*, ott je *chantai*, amott *j'ai chanté*-val tudja fordítani. Végeztem ily kísérleteket magamon is, másokon is: bajor szövegeket áttétettem irodalmi nyelvre, egymultú magyar szövegeket fordítottunk németre; megállapítottam, hogy a kísérleti személyek a Perfekt és Imperfekt használatát illetőleg nagyjában egyező áttételt produkáltak. A mutatkozó eltérések visszatükrözik a mai irodalmi nyelvben is uralkodó határozatlanságot; — „so entstand eine gewisse Unsicherheit im Gebrauch des Perfekts und des einfachen Präteritums, ja die Grammatiker sind über diese Frage vielfach bis heute im unklaren“, mondja Wunderlich-Reis, *Satzbau*³ 275.

A pusztá megérthetőség azonban nem meríti ki a kifejező-képességet. Esztétikai szempontból mindenesetre szebbnek, magvasabbnak tűnik az ily mondat: Hierauf *zerriss* er den Brief vagy: Alors il *déchira* la lettre, mint: Hierauf *hat* er den Brief *zerrissen* vagy Alors il a *déchiré* la lettre. A cselekvés hirtelen beállása, illetőleg aktualitása hangilag jobban van szimbólizálva a rövid — szinte pillanatnyi — szintétikus formával, mint a hosszadalmas, gyakran kettészakadt körülírással. Ez az esztétikai értéktöbblet meg a fiziológiai könnyűség tartják majd fenn a *sang*-ot mindaddig, míg az „Umgangssprache“ a perfektumot praktikus voltánál fogva a pszichológiai nehézségeket okozó praet. rovására nem általánosította és az utóbbinak archaisztikus jelleget ad. Akkor majd az írók is kerülnek. A nyelv igaz művészei nem fognak utána sopánkodni, hanem más nyelvi szépségeket fognak alkotni.

*

Ezeket előrebocsátva rátérünk a német praet.-pusztulás mai állásának ismertetésére, általános és különös okainak vizsgálatára. A mai helyzetről csak röviden ennyit:

Mint a franciában vannak: *a)* praet.-mentes tájak, így az egész felsőnémet (oberdeutsch) terület, továbbá a középnémet vidék délnyugati része.⁴ Helyenként — mint a franciában — megmaradt hírmondónak a *war*, *hatt'*, *wollte* (vout). *b)* A praet. formák használatosak ugyan, de fogyóban vannak, a körülírt mult diadalmasan verseng a simplex-szel. Idetartozik a mittel-

³ Wunderlich-Reis: *Der deutsche Satzbau*³, 283.

⁴ Nem vonatkozik ez a praet.-conj.-ra, melyet külön tárgyalunk.

deutsch-vidék többi része, nevezetesen Luxemburg, Nassau, Hessen, Thüringen, Egerland, Szászország, Szilézia. c) Minden igéhez képezhető egyszerű mult, mely hasonlóan az irodalmi nyelvhez, a Perfekttel megosztja a multjelölést; de a Perfekt térfoglalása többé-kevésbé itt is észlelhető. A magyarországi német nyelvjárások az erdélyi szász kivételével az ind. ban praet. nélküliek. Részletekre vonatkozólag utalok forrásaimra.⁵

Mi az oka e „rombolásnak”? — mert itt jóval nagyobb méretű a pusztítás, mint a franciában. Vajjon ezt a jelenséget is magyarázhatjuk, mint a franciát, a nyelvfejlődés két hatalmas tendenciájából: egyrészt a mondatösszefüggés nagyobb kiaknázásán alapuló forma-restringálásból, másrészt a szabályosabb formázás felé törekvésből?

Meillet a német simplexpusztulást is e célszerűségi okokból magyarázza, míg a német nyelvészek színe-java, — amint alább részletesen kifejtjük — mindmáig hangtani, tehát szellemi fiziológiai okokra vezeti azt vissza. Tanulmányunk célja és eredménye az, hogy a franciák által felvetett szellemi motívumok világosabban, a tényeknek megfelelőbben magyarázzák a szóban forgó tüneményt, mint a német filológia szemében egyedül érvényes naturalisztikus okfejtés.

A Jespersen—Meillet-féle evolúciós magyarázat, melynek érvényét a francia prêt. indéf. cserére Foulet alapos értekezése után beigazoltnak vehetjük, a német nyelv történetére alkalmazva így formulázható: A praet. pusztulásának oka egyrészt az erős igék praet. képzésének tanulási és megtartási nehézségeket okozó rendszertelensége, másrészt az a tény, hogy az egyszerűbb szerkezetű, tehát könnyebben elsajátítható és megtartható perfektum jelentéstágulás folytán alkalmassá lett eddigi funkciójának továbbvégzése mellett a praet. funkciójának, illetőleg kettős funkciójának (aoristus és imperfektum) elvégzésére is.

Mi volt a német lingvisták előző véleménye? hogyan fogadták M. teóriáját? mi a reprezentatív germanistáknak felfogása e kérdésben ma? — Az előző hipotézisek közül legtöbb hívője támadt Hans Reis nyelvjáráskutató 1891-ben felállított mechanisztikus magyarázatának.⁶ Az ő felfogása szerint e mélyreható szintaktikai változásnak végső oka („letzte Ursache“) egy hangtörvény t. i. a hangsúlytalan szóvégi *e* vokálisnak lekopása a felnémetben. E hangváltozás folytán ugyanis a gyenge igék praeteritum sing. 3. sz. *er spielte* alakja *er spielt*-re rövidült és

⁵ Behaghel, Geschichte³ 283., Hans Reis, Die hochdeutschen Mundarten, SG. 102. l., Sütterlin, Nhd. Gr. I. 449. kk. K. Jacki, Das starke Praeteritum, PBB. XXXIV. 425—529., Petz Gedeon, Magyarországi német nyelvjárások című sorozata.

⁶ Beiträge zur Syntax der Mainzer Mundart, Diss. 12. l., Das Präteritum in den Süddeutschen Mundarten PBB., 19. 334. és kk., Die Mundarten des Grossherzogtums Hessen, Ztf. für hd. Maa. 3. és 4. köt., nevezetesen az utóbbinak 324—334. l.

így a praet. azonos személyével egybeesett. Az így keletkezett homonymia zavarokat okozott a megértés körül. Ennek kiküszöbölése végett a beszélők ösztönszerűleg a rokonjelentésű *er hat gespielt*-típushoz folyamodtak. „Auch die zweiten Personen *spieltest* und *spieltet* sind in Deutschland vielfach mit den entsprechenden Präsensformen zusammengefallen.“ E személyek hibás volta körülírásra vezetett oly gyenge formáknál is, melyekben egybehangzás nem forgott fenn. A körülírás a gyenge igéről analógia útján átragadt az erős igékre is, miáltal a praet. teljesen feledésbe ment. Ha pedig a perfekt középnyémet területen is terjed, bár ott megmaradt a szóvégi *-e*, ez azért van, mert enklizisben a *spielte er* — *spielte er-re* változott, ami R. szerint elégséges volt ahhoz, hogy egy szinte forradalmi nyelvváltozás létrejöhessen.

Hangtörvény, analógia, átvétel, a régi pozitívista nyelv-tudományi módszernek e három főinstrumentuma mintha maradvány nélkül fejtené meg a problémát. Minek ezt a világos, szinte kézzel kitapogatható, Wundt-féle pszichofizikás vagy Herbart-féle képzetmechanisztikus lélektannal szépen alátámasztható magyarázatot más nyelvek hasonló jelenségeit is figyelembe vevő amolyan célszerűségi magyarázatokkal homályosítani?

Reis ugyanis Meillet-vel szemben a GRM. II. 382—392 l. között cikkben (*Der Untergang der einfachen Vergangenheitsform*) cáfolni igyekszik az új teóriát és makacsul ragaszkodik régi álláspontjához. Ha a német nyelvtörténet tényeiből és az átmeneti nyelvjárásokban ma is megfigyelhető tényekből levezetett hangtörvényes-analógiás magyarázat nem illik rá a franciára, sem a többi nyelvre, tant pis pour elles. „Man muss sich vor Verallgemeinerungen hüten; es ist ja immerhin möglich, dass die gleiche Erscheinung in zwei verschiedenen Sprachen verschiedene Ursachen haben kann.“ Mi a magunk részéről nem nyugszunk bele e kényelmes megoldásba; továbbkutatásra ösztönöz a nyelvészet korán elhunyt nagymesterének, Schuchardtnak a Magyar Nyelvőr jubileumi számában elhangzott figyelmeztetése, ahol a rokontüneményekről beszélve ezeket mondja: „Wir müssen also eine Erklärung suchen, die für alle Sprachen genügt. Die auf den Stoff einer einzigen Sprache gegründete wird im günstigsten Falle unvollständig sein, sie kann aber auch ganz unrichtig ausfallen.“

Ezt az egyoldalú hangtörvényes-analógiás magyarázatot Meillet 1909-ben ismerte és elvetette. Tudott Wunderlich (*Der Deutsche Satzbau* 214. l. és kk.) és Jacki (i. h. 523. l.) ellenvéleményéről is, mely a jelenség interlingvális jellegét is figyelembe veszi, de nem fedi a Meillet-félét. Azért hát nem is tárgyaljuk. Azonban 1921-ben a francia tudós „Linguistique, historique et linguistique générale“ című gyűjtőkötetében újból közölte GRM-beli cikkét (149—158. l.). Itt jegyzetben reflektál Reis ellenvetéseire: valószínű — úgy mond —, hogy a hangpusztulás folytán beállott kétértelműség siettette az egyszerű

mult kiveszését; a franciában — kisebb mértékben ugyan — szintén vannak prés.-prét. homonymák (finir-osztály, dire), a szláv aorist eltűnésében is szerepel egy ily kétértelműség, de ha ezt a hiányosságot el is fogadjuk tényezőnek, semmiesetre sem tekinthetjük egyetlennek és főtényezőnek, a német nyelvben sem.

Mindhiába! A germán filológia — az említett koncesszió után is — hű maradt Reis elméletéhez: Behaghel helyt ad neki ismert kézikönyveiben a legújabb kiadásokig (Gesch.³ 239), sőt standard művében, a *Deutsche Syntax*-ban (1924) elvi jelentőséget tulajdonít e nézetnek. Mindkét kötet előszavaiban ugyanis lingvisztikai hitvallását nyújtja: kiemeli a hangváltozások szerepét a mondattani változásokban és a II.-ban (VI. l.) e tény illusztrálására felhossa „den Untergang des Prät. auf süddeutschem Gebiet nach dem Abfall des ausleitenden *se*.” Ez az állhatatos kitartás a „metaphysischer Positivismus” mellett e pontban annál feltűnőbb Behaghelnél, mert újabban nem zárkózik el teleológikus szempontok elől. Ugyanígy a német nyelvészeti másik kitűnősége Sütterlin. A Nhd. Gramm. (I. 449.) a *spielte* — *spielte* változásból vezeti le az összes igéknek vonatkozólag a perfektum egyeduralomra jutását. Az erős igék praet.-jai csak szenvedő áldozatai a többségben levő gyenge praet.-ok analízálódásának.

Nem lehet-e a két okadást egy magasabb szintézisben összefoglalni? Nézetünk szerint lehet. A *német praet.-pusztulásnak oka* a formazavarban és kétértelműségben rejlő *célszerűtlenség*. Hozzájárul az is, hogy a perfektum jelentéstágulás folytán praet.-funkciót is tudott végezni és azóta a csekélyebb igényű népi beszédben a kétmultúság magában véve is *célszerűtlenné* vált. Egy nyelveszményhez mérve mindezek a *célszerűtlenségek tökéletlenségeknek* tekintendők, melyeknek kiküszöbölésére az emberi szellem igénybeveszi az emberi lélek összes funkcióit: a képzetalkotást, az érzelmet, a gondolkodást, az akaratot.

Az oly mélyreható változás, mint két külön formával rendelkező két funkciónak egy „kézben” való összpontosítása, nem származhat egy okból. A felsorolt hibák megannyi *ok-komponensei* a javításra törekvésnek: kisebb-nagyobb méretű *együtt-hatók*, melyek összműködése adja az eredőt. Az egyik nyelvben az a) volt erősebb, a másikban a b) volt domináló és így tovább. Ahol a hibák enyhültek, ott a folyamat lassult. A *spielte* = *spielt* homonymia, bár nagyobb méretű a francia je finis = je finis homonymiánál, bizonyára nem volt döntő, semmiesetre sem volt kizárólagos, ahogy a németek akarják. „De a tények, itt vannak a tények!” mondják, „azok döntenek el a kérdést”. Rögtön rátérünk a tényekre. Csak még egy fontos megállapítást! A homonymia, mint olyan, nem nyelvhiba, csak akkor lesz azzá, ha gyakori félreértést okoz. Vannak jó, tűrhető, kevésbé tűrhető és tűrhetetlen homonymák. Hogy a präs. = praet. homonymia nem tartozik az utóbbiak közé, azt a következő tények igazolják.

IV.

Oly nyelvközösségben, hol a praet. kiveszőben van ugyan, de hol fejlettebb igényű egyénekben vagy csoportokban tovább él az egyszerű, rövidtartamú mult cselekvésnek egyszerű és rövidtartamú formával való kifejezésének óhaja, divatossá vált a praesensnek *elbeszélő mult* gyanánt való funkcionáltatása. Mint stílus eszköz minden irodalom él vele („praesens historicum”), a három multtal rendelkező francia is, de takarékosan, nehogy hatását tompítsa. A praet. nélkül szűkölködő vidékeken azonban, különösen az ily tájszólások irodalmában a *sűrű praesens-használat túllépi a stílus eszköz mértékét és praet.-pótlék-nak tűnik fel*. Hosszabb elbeszélések, mesék, mondák elejétől végig jelenben mondatnak el, vagy csak épp a bevezetésben helyezik a hallgatót elmúlt időkbe. Így Hebbel, Lindermayer, gyakran Rosegger. Az ilyen fordulatoknak, mint „dann *hat* er den Stock *genommen* und *hat* kein Wort gesagt, und *ist* hinausgegangen“ gyakori ismétlése ott, hol gyorsan lepergő cselekvénysort kell előadni, tűrhetetlenné válna. Viszont a *nahm*, *sagte*, *ging* stb. alakok *idegenül* hangoznának, az előadást bizarrá tennék. Így hát a mesélő a rövid praesenshez folyamodik, mert érzi, hogy a félreértés lehetőségei minimálisak. Oly eljárás ez, mely a „formátlan” kínai nyelvben uzuális.

A praet.-pusztulás és a sűrűbb praesens-használat közötti vonatkozás tehát határozottan megállapítható. És érdekes, hogy ugyanazok a tudósok, kik a *spielt* = *spielt* szinkrétizmust okolják a praet. kiveszéséért, ugyanerre a szinkrétizmusra vezetik vissza a praesens historicum túltengését. Behaghel a XV. század második felére teszi a Perfekt előnyomulását — „in die gleiche Zeit, wie die Ausbildung des erzählenden Praesens“, *Die Deutsche Sprache* 325. l., Wunderlich-Reis (*Satzbau*³ I. 223.) szemében a *spielte* > *spielt* „Hauptursache“ a praesens historicum terjedésében és egyúttal „letzte Ursache“ a kétértelmű *spielt* kerülésében. Nem lehet tűrhetetlen az oly homonímia, mely arra indítja a beszélőket, hogy ott is kétértelműskedjenek, hol a megkülönböztetés lehetősége intézményesen biztosítva van.¹

A praesensben tartott elbeszélések közepette itt-ott feltűnik egy Perfekt, még pedig Plusquamperfekt funkcióban! Érthető: a praesens historicum szférájában a Vergangenheit Vorvergan-

¹ Hogy a nyelvészetben a „szigorú” tudományos tárgyalás ma már nem zárja ki a nyelvhasználat irányítására vonatkozó javaslatokat, ennek igazolására legyen szabad R. következő óhaját reprodukálni: [„Die Präteritalform] verdient eine sorgsame Pflege, damit der Verarmung der Sprache an Formen gesteuert werde. Daher sollten die Schriftsteller das hist. Präsens nur ausnahmsweise und zwar bei sehr lebhafter Erzählung selbsterlebter Ereignisse verwenden. *Satzbau*³ 223. l.

genheitba tolódik tovább. Az Öst. Illustrierte Zeitungban (1926 július) olvasom Stiftegger egyik elbeszélését: „Der Sepp hält die Pferde an und schaut nach, was er denn da *verstreut haben* mag. Ah, es ist nur ein Nagel... wie man ihn im Sack herumträgt. Mit seinem Sack hat ihn jetzt (= vorher) der Sepp *verstreut*.“ A köznapi beszélgetésben természetesen a Perfekt az egyedüli mult, a praesens már azért sem válhatik általánossá, mert a nép nyelvében Futur-szerepe is van.

És a francia? „Ha van tempus, mely úgy a középkorban, mint napjainkban együttjár a préterit pótló *passé composé*-val, akkor ez a *présent*“, mondja Foulet, i. h. 228. l. A köznapi társalgásban, különösen hosszabb esemény elmondásakor, oly gyakran hallható átesapás a *présent*-ba bizonyosan nemcsak a megelevenítés szándékából fakad, hanem ugyanabból az okból magyarázandó, amelyből a német párhuzamos jelenség. Mihelyst a *körülmények* (az elbeszélő helyzete) megengedik, a francia ember nem azt mondja: ... *nous lui avons demandé l'heure*, hanem: *nous lui demandons l'heure*; *nous lui demandâmes*-ot nem mondhat, legfeljebb „pour faire rire“.

Foulet a maga finomult stílusérzékével különbséget tesz az epikusok és történetírók vizionális *présent historique*-ja és a népnek *composé*-t kerülő, szinte vulgáris ízű *présent*-ja között. De téved, mikor a stilisztikai-irodalmi használatot a köznapi beszéd utánzásából eredőnek tartja. Összefügg ez a nézet ama újabban ismét felélénkült vitával: a népnyelv irányítja-e a művelt nyelv fejlődését, vagy pedig megfordítva, a felső rétegek továbbítják beszédformáikat az alsó rétegekre.² Foulet, mint a nyelvészek nagyobb tábora, azt állítja, hogy az írott nyelv a maga fejlődésében sohasem előzi meg a beszélt nyelvet, hanem mindig csak követi. Anélkül, hogy az alsó-felső réteg kölcsönhatásának kontroverziájában állást foglalnánk, azt hisszük, hogy e konkrét esetben nincs szükség népnyelvi hatás feltevésére. A retorikai praesens oly természetes folyománya a fantáziától hevült léleknek, hogy az minták nélkül is újból és újból frissen fakad, bármily gazdag is az illető nyelv multformákban, v. ö. Brugmann, Vgl. Gr.² I. 776.: „Der Bedeutungsübergang (jelenből multba) ist so leicht, dass die Annahme kaum bedenklich erscheint, er habe sich an den verschiedenen Punkten des idg. Sprachgebietes von selbst ereignet.“

Legpregnansabban Vossler fejti ki a stílustani és nyelvtani praesens historicum közötti különbséget. *Der Einzelne und die Sprache*³ című briliáns értekezésében rátér az ófrancia praesens-használatra. „Mit dieser Permutation (értsd: funkcióváltoztatás), die in der neuhochdeutschen Sprache als ein wirkungsvolles Stilmittel oder jedenfalls als ein lebhafter Sprung emp-

² Ez utóbbi nézetet propagálja az Idealista philologusok iskolája, v. ö. Jahrb. für Philologie 1925 két egyforma című cikkét. Über das sprachliche Verhältnis von Ober- zu Unterschicht, Naumann, Lerch.

³ Logos VIII. és Sprachphilosophie 152–209.

funden wird, hat es nun aber im Altfranzösischen eine besondere Bewandnis gehabt. Sie ist dort so häufig, so gewöhnlich und stilistisch so schwach motiviert, dass man annehmen muss, es sei wenigstens in gewissen Zeiten und Gegenden des altfranzösischen Sprachgebrauches der funktionelle Unterschied zwischen Perfekt (értsd: passé défini) und Präsens so gut wie vergessen gewesen.“ Más helyen: „Das Perfekt lief in der altfranzösischen Sprache tatsächlich Gefahr, durch präsentische Formen nicht nur gelegentlich ersetzt, sondern völlig verdrängt zu werden.“ Ennek hallatára V. egyik kritikusa, L. Jordan, így kiált fel: „Das ist nun ein starkes Stückchen!“ Verdrängt wurde das Perfekt durch Perfektumschreibungen und nicht durch Präsentia“, így oktatja ki Vossler egy elemi nyelvtörténeti ténnyről. Bármily indokolt is az „Idealistische Philologie“ némely felületességének, tévelygésének megrovása, ez esetben Jordan félrecsapott. Vossler nem állítja, hogy a présent tényleg kiszorította a définit, ő csak azt állítja, hogy volt idő, mikor a fejlődés úgy indult, hogy a présent is vállal egy részt a veszni indult pré. munkájából. A vita inkább azt bizonyítja, hogy a nyelvészek egy része csak a retorikai praesens historicumot ismeri — Breugmann igen jellemzően *dramatisches Präsens*-nek nevezi — és ezt nem különböztetik meg a szinte uzuálissá vált, kivesző simplex-et helyettesítő és körülményes complex-et kerülő jelenformát. A szerb népköltészet feltűnő praesens-használatáról aoristus helyett már szó volt (EPhK. L. 215.).

Mindezek a példák azt bizonyítják, hogy sok esetre és hosszú időre kell terjednie a *spielt* = *spielt* állapotnak, míg a néplélek átérezze a reparálás szükségét. Reis azt állítja, hogy csak nagy megszorításokkal lehet mult jelentést praesens-szel kifejezni. „So kann bei der einfachen Mitteilung *gestern fuhr Herr X. hier vorbei* keinesfalls das Präsens gebraucht werden, obwohl das Wort *gestern* eine deutliche Zeitangabe enthält.“ Más nézetben van Behaghel; szerinte így kezdhetek egy elbeszélést: „Denke dir, was mir gestern passiert“ és így tovább végig praesensben. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a német *mondat* — kiaknázva a megértő tudatának helyzeti energiáját — a potencialiter kétértelmű *spielt* típust könnyűszerrel egyértelműsíti. Ebből nem következik, hogy ez a homonímia rendszerezhető, vagyis, hogy egy nyelv beérheti egyetlen igeidővel, annál kevésbbé, mert hiszen a praesens-forma gyakran jövő-funkciót is végez; jellegzetes mult-tempus hiánya csak hamar rávinné a nyelvközösséget egy ilyennek megalkotására. Csak azt kívántuk valószínűvé tenni, hogy az igeek egy részének alakjainak egy részében történt szinkretizmus nem lehetett a tárgyalt tempus-fejlődésnek elégséges oka.

⁴ Archivum Romanicum IX. 89, ahol „Die heutige Synthese in der Sprachwissenschaft“ cím alatt összefoglaló bírálatban erősen támadja a Vossler-iskolát.

V.

Vizsgáljuk a másik hypothesis, a franciát; azt, amelyet Meillet számos idiomára tart érvényesnek és melyet azóta Foulet és Gillieron a francia nyelvben lefolyó préterit pusztulás okára vonatkozólag valószínűvé tettek: *a ragozás rendszertelensége*.

Mi az, mit Meillet-nek — mégis csak *teleologikus* — magyarázatával szemben felhoznak? Nézzük az ellenvetéseket, ahogy azok össze vannak foglalva Reis polemikus cikkében. (GRM. II. 302—405.) A kitűnő nyelvjáráskutató az előkelő idegen okoskodásának „tényeket” szegez szembe. Belekapaszkodik M.-nek abba az állításába, hogy a német „gyenge prät.-et a typus egysége (l'ensemble du type) védi” és ez jobban tapad az emlékezetben, *vitálisabb* az erősnél. *Nem*, — mondja R. — a gyenge képzésmód a kevésbé életképes. Ez nyilvánul *először* abban, hogy az erős prät.-ek pótlása nem történik átmenetileg gyengüléssel: az ind.-ban egyáltalán nem, a konj.-ban „nur auf einem kleinen bayrisch-ostfränkischem Gebiet”. *Másodszor*: erős igék gyengülése a nyj-ok újabb történetében egyáltalán nem tapasztalható. *A harmadik* és főargumentum az a tapasztalati tény, hogy az átmeneti területen a kétértelművé vált *gyenge prät.-et* *perfektiválják*, az *erősöket* *nem*. Súlyos ellenvetések; az utóbbi — ha igaz — éppenséggel döntő. Lássuk őket sorban.

Az első és második lényegükben azonosak: az erős képzésmód vitálisabb volna a gyengénél. De hiszen ez ellenkezik mindennel, mit R. előtt és R. körül és R. után a német nyelvészek *a tények* alapján folyton hangoztatnak.

Kit idézzek? Kire hivatkozzam? Akármelyik német nyelvtörténeti kézikönyvet, akármelyik alaktant is tárgyaló nyelvjárásdolgozatot veszünk kezünkbe, mindenütt ott van a stereotyp rubrika: „Schwach geworden sind”, aztán felsorolva a kfn. és kan. korszak előtt és az azóta gyengült, tehát az ú. n. „rendesek” közé lépett igék sora. Reis ugyanis nem tagadja egészen a gyengülés tényét, csak abszurd korlátokat szab nekik: „Die Voraussetzung Meillet's stimmte für die früheren Zeiten, etwa für die Blütezeit des Mhd. Später hat sich aber das Verhältnis umgekehrt. Manche Mundarten belehren uns, daß die schwachen Formen schneller und früher geschwunden sind als die starken und unregelmäßigen. — Im Oberhessischen sind sogar starke Formen durch Analogie neu gebildet worden,“ pl. *frug*, *jug*, *kroach* (kriegte) kif (kaufte). „Dagegen erfahren wir von einer Neubildung schwacher Formen in den deutschen Mundarten gar nicht.“

Szinte érthetetlen ez a közismert tényeket tagadó megállapítás. Valóban „gar nichts”? Azért, mert egyes nyelvjárásokban, mondjuk: minden nyelvjárásban van egynehány *erősödött* ige, azért az ellenkező irányú átlépés, a *gyengülés* nem tapasztalható? Ez nem áll sem az irodalmi, sem a népnyelvre. Hiszen lehetne veszteség-nyereség-számításokat végezni: de a gyengülést tagadásba venni, az már kissé erős.

A mai helyzetet talán legjobban feltűntető Sütterlin Nhd. Gr. I. összeállításából is kitűnik, hogy a gyengülések számszerint is sűrűbbek, különösen az alnémetben. E kérdésben R. nem fog hívőre akadni.

Hasonló gyenge lábon áll ez az ellenvetés; ha igaza van M.-nek, *minden* erős igének átmenetileg gyengülnie kellett volna. De M. nemcsak a képzésmód szabályosságával hozza kapcsolatba a prät. elhanyagolását, hanem a kétmultúság felesleges voltával is, valamint azzal, hogy a nép már redukál, ezt a könnyebb képzésű összetétel javára

teszi. És ezek a többi faktorok a *gyengéket* is illetik. Meillet később (Linguist. hist. et lingu. gén.) koncedálja, hogy a gyengének is vannak gyengéi. Én így fogom fel a dolgot: ha egyazon funkcióra kétféle képzésmód áll rendelkezésre egy szabályos és egy kevésbé szabályos, akkor az *együttveve is szabálytalanság*; mert mi haszna van a nyelvtanulónak a szabályosságból, ha nem tudja, melyik igét kell -te -vel ellátni és melyiket Ablauttal? Ha én fragen-t praesensben megismertem és a prät.-t még nem hallottam vagy elfelejtettem, akkor képzésekor *három analogia* is hathat rám:

trage: trug = fragen: frug
 fallen: fiel = fragen: frieg
 klagen: klagte = fragen: fragte.

Az *embarras de richesse* enyhébb volna, ha minden a-tőhangzós ige erős volna.

Gyakorlatilag a képzésmód csak akkor könnyű, ha *egyedüli*.

Ezek után felesleges volna Reisnek a gyengék vitalitását tagadó további adatait ellenőrizni. Az összes erős igék átmeneti gyengülése nem postulatuma a M.-féle magyarázatnak. A részleges átlépés pedig igazolja M. hitét a -te igék nagyobb vitalitásáról, ami nem jelenti a gyengéknek immunitását.

A nyelvészek jól tudják, hogy ezek a Grimm-féle terminusok csak metaforák: sokan nem tudnak megszabadulni a szó szuggesztív hatása alól. Rövidségüket tekintve a traſ, nahm, fuhr stb. tényleg az erős jelzót szuggesztálják, de ha a képzésmódra gondolunk, t. i. arra, hogy elsajátításuk társasabb, akkor bizony a „gyenge” értékjelző jobban megilletné őket.

Reis a maga gyengülést tagadó nézetével elhagyottan áll a germanisztikában, és — különös! — az ebből levezetett teoriáját német szaktársai mégis magukévá tették.

Döntő jelentőséget tulajdonít R. és vele a német philologusok színe-java annak az — állítólag — tapasztalt ténynek, hogy oly, főleg középnémet, nyj-okban, melyekben a simplex most van kiveszőben, elsősorban a gyenge praet.-et pótolják, pl. ilyeneket találunk: *Karl lief in den Garten; er hat dort Blumen gepflückt*. Reis typus gyanánt a Schwalm-patak menti nyj.-t tünteti fel. Más tájszólásokról is állítják a dental-ragos praet.-ek nagyobb méretű perfektiválását. Ugyanilyen fajta átmeneti stádiumot kellene feltételeznünk az összes déli, simplex vesztett nyelvjárások történetének valamely középkorvégi időszakában. E stádiumnak a nyelvemlékekből kimutatását tudósaink elmulasztották; annyira bíznak elméletük evidenciájában. Nézzük a mai helyzetet. Reis: „Von den Anwohnern der Schwalm (Hessenrheinfränkisch) wird heute noch das Präterit gebraucht, doch wird es durch das Perfektum ersetzt, sobald es sich nicht deutlich vom Präsens unterscheidet“ (i. h. 290). Érthető kételyektől vezetve vizsgáltam közelebbről a mintául felhozott Schwalm-nyjt. Forrásom W. Schoof számos cikke, nevezetesen *Beiträge zur Kenntnis der Schwälmer Ma*, Zfhd Ma, 1905, 246—291, mely főként az igeragozást tárgyalja, továbbá *Sprachproben in Schwälmer Mundart*, u. o. 1906—08 évf. passim. Reis nem hivatkozik forrásokra, de alighanem fenti cikkekre és szövegközleményekre alapítja állításait. Mit mond hát Schoof elméletben és mit mutatnak 32 lapra terjedő, változatos szövegei? *Egészen mást*, mint amit R. és hívei állítanak! *Kéte-lyeinket teljesen igazoltnak találjuk*.

Az eléggé változatos, mindennapi beszédanyagot is tartalmazó szövegek (32 lap!) egyre-másra tüntetnek fel praesens-től nem különböző praet. formákat, melyeknek mult jelentését a mondatösszefüg-

gés dönti el, sőt helyenként — *nem dönti el*. Amikor pl. az egyik parasztfiú a mult heti vásárról beszélve azt mondja: cseresznye is volt ott; „das Pfund kost 30 Pfennig“ igazán nem tudom, hogy *multat* vagy *általános jelent* kell-e értenem. Nyoma sincs annak, hogy a *spielt'*-homonymiát kerülnék, mint ahogy évszázadokon át vígan használták *hd.* beszélők és írók, v. ö. bármely 14–17. századbéli délnémet író munkáit. A Schoof közölte szövegekben előforduló perfekt és — még gyakrabban — plusquamperfekt alakú praeteritek egyáltalán nem tűntetnek fel túlsúlyt a gyenge igék javára. Az az eset, mit Reis említ (*praes*—*praet* homonymia) különben is kisterjedelmű: csupán a tiszta gyengék sg. 3 személyére áll fenn. A máshelyen és régebbi felsőnémetben előforduló *spielst* = *spielst* + *spieltest* itt nem létezik. Teljes az egybevonás a *d*, *t* végű gyenge igéknél, pl. *laden*; *lad*, *ladst*, *lad*, *wir laden*, *ihr lad*, *sie ladn* végig kétértelmű. A köznyelvhez viszonyítva redukált a homonymia még annál fogva is, hogy nyj-uniban sok a rückumlautos ige; pl. irod. *stecken*, *steckte* itt *stecken*, *stacht'*. Tekintettel arra, hogy ezen az -e kopás dacára sem homonymiált igealakok elég gyakoriak és mivel az erős igék mint primitív jelentésű szavak jóval sűrűbben használatnak, várakozásunknak megfelelően szövegeinkben aránylag ritka a *spielt'* típus előfordulása. De az a 94 eset, melyben előfordul, fennen tagadja R. állítását, miszerint „das Präterit ... durch das Perfekt ersetzt wird, sobald es sich nicht deutlich vom Präsens unterscheidet.“

A mult jelentésű állítmányi igék a következő számarányban szerepelnek:

Praeteritben van 963 állítmányi ige

Perfektben van 54 „ „

Plusquamperfektben 86 „ „

E számok azt mondják: 1. a körülírás egyáltalán nem lépi túl a megszokott arányt, 2. nem a perfekt az uralkodó, hanem a plusquamperfekt. — Közelebbről megvizsgálva a példákat, úgy tapasztaljuk, hogy a perfekt és a plusquamperfekt gyakran *praet. funkciót* végez. Feltűnő a plusquamperfekt favorizálása.

Csábító volna kutatni, miért kedveli ez a nyelvjárás (de mások is) a *praet.* pótló plusquamperfektet. Nem engedünk a csábításnak. Egyszerűen megállapítjuk, hogy szövegeinkben *végzett mult* gyakrabban szerepel *praeterit*-pótló gyanánt, mint a Schoof és Reis által *egyedül említett* perfekt. A kétféle körülírás együttvéve is a közel 1000 egyedül *mult* mellett csupán 140-szer használatik. Ebből levonva azt a kb. 50 esetet, mikor a perf. ill. plusqu. az őket szintaktikailag megillető funkcióban szerepelnek, marad 90 *praeterit*-pótló összetett *mult*. Mennyi van a perfekt-ből olyan, melyet a *präsens*-szel való összetévesztés kerülésével lehet motiválni? Minimális! Mindössze négy: hat *geschneit*, hat *gespukt*, hat *gelangt* (érte ment) és hat *gekriegt*. Plusquamperfekt van tiz: hatte *gekriegt*, *geahnt* *geraucht*, *angezeigt*, *gemerkt*, *zugedreht*, *geschlachtet*, *gegastet* (= *eingeladen*), *gestoppt*, *geackert*. Tehát: összesen *tizennégy* oly körülírt forma van, melyre rá lehetne fogni, hogy azért van körülírva, mert *praet.*-alakja nem különbözik a *praes.*-től. Ámde e 14 között van olyan is, melyet perf. illetve plusquam. funkciója indokol. *Még* *ha mind a tizennégy darab praet.-et pótolna*, az távolról sem elég alap egy oly hypothesis állítására, mely szerint a „gyenge“ és ennél fogva homonymiára hajlamos *praet.*-ek előbbpusztulnak. Nem. Megcáfolja ezt a feltevést először: a jóval nagyobb számú erős *praet.*-et pótló körülírás, *másodszor*: ez a 94 *spielt'* típusú forma, mely, mit sem törődve Reis szabályával, kétértelműségek dacára sem kerültetik.

Vagy tán más szövegek álltak R. rendelkezésére, tán saját kutatások alapján beszél így? Nem hinném. Valószínűbbnek tartom, hogy a teoriájától elfoglalt R. itt *félreértette* egyetlen elképzelhető forrását, Schoof Beiträge zur Kenntnis der Schwälmer Mundart című cikkének egy mondatát. Schoof ugyanis azt mondja: „Fast von allen [Verben] kann gebildet werden der Ind. Prät., der im unverfälschten Dialekt¹ allerdings gewöhnlich durch das Perfekt ersetzt oder auch vermittelt Umschreibung gebildet wird, besonders wenn schon ein ähnlich lautendes Präsens vorhanden ist, wie bei den auf Dental endigenden Verben (lād, fāäd usw.)“ Itt van a félreértés: Schoof arra a néhány Dental-tövű igeire gondol, melynek egész praet.-je egybeesik a praes.-formával, pl. kosten ige: *ich kost = ich koste és ich kostete*. Reis azonban kiterjeszti ezt az állítást az összes gyenge igék 3. személyére. Ha Schoof mondatát kellő figyelemmel végig olvasta vagy a szövegeket csak részben is vizsgálta volna, rájött volna arra, hogy még az ily átmeneti dialektus sem kerül jobban a homonymás gyenge formát mint a rendhagyó erőset. De a szövegek még Schoof állítását sem igazolják, mert éppen az általa felhozott *lād* (ladet és ladete) négyszer is fordul elő *ladete* értelemben. Amikor Reis ily gyenge alapról hirdeti a maga igazát, saját szavait (Es ist also nicht eine bloße Theorie ... l. c. 390) variálva azt kell mondanunk: „Es ist also nur eine bloße Theorie, daß das alte Präteritum nicht mehr gebraucht wird, wenn seine Formen den Präsensformen gleich sind.“

Másként hangzik R. formulája elméletének alapokmányában, 1891-ben kelt diss.-ban,² továbbá minden más dolgozatában, hol általában a praet.-pusztulást magyarázza. Ezt a formulát csaknem szóról-szóra ismétli Behaghel, Gebrauch der Zeitformen 209. l. és Gesch.³ 238 l., Sütterlin és mások, még az illusztrálásul felhozott egyetlen példamondat is (hivatkozással vagy anélkül), továbbá. Ez a formula teleologikus jelleggel bír; így hangzik: „Der Ind. Prät. ist neben dem Perfekt bei allen Verben gebräuchlich, wenn keine Zweideutigkeit entsteht“. Tehát kerülük, ha célszerűtlen, és mi hozzátesszük: *mert célszerűtlen*. Azonban minden kétértelmű forma félreérthető. Ezt tudja R. is, azért így folytatja: „Dies ist der Fall nicht nur bei allen Verben, bei denen der Ind. Präsens von dem Ind. Präteriti in allen Personen verschieden ist, sondern auch bei denjenigen, wo ein Zusammenfall eingetreten ist, wenn eine unzweideutige Präteritalform ihnen vorangeht und die Beziehungen auf die Vergangenheit durch jene klargestellt ist. Man sagt hier also nicht: *er stellt(e) den Tisch hin*, wenn nicht ein deutliches Prät. vorher die Vergangenheit unzweideutig bezeichnete, wie z. B. *er wusch den Tisch und stellt ihn hin*.“ Ezen eredeti és általános elfogadott formula nem tapad a formához, hanem a lényeghez. A lényeg pedig: ne legyen félreértés. A félreértés a mondatösszefüggés alapján is kerülhető: legyen a mondatban még egyértelmű, *biztos múltú* más igealak. A kétértelműség eloszlásának más módját nyelvészünk nem ismeri. Reis még azt a feltételt is szabja, hogy az egyértelmű Prät. *megelőzze* a kétértelmű formát. Indokolatlan korlátozás, mert a halló az után-álló praet.-tel is tud egyértelműsíteni.

Általában: a kétértelműség eloszlik, ha ugyanazon mondatban, vagy a szomszédos mondatban egyértelmű praet. fordul elő. Többnyire — főképen a társalgásban — a külső helyzet is támogatja a megértőt.

¹ Ez az „unverfälscht“ jelző Reis cikkeiben ismételtén visszhangzik, valahányszor Schoof gondolatát — hivatkozás nélkül is — felhozza.

² Beitr. zur Syntax der Mainzer Mundart.

De maga a R. említette félreérthetőség esete is nagyon csekély. Az erős és vegyes (tehát egyértelmű) prät-ek ugyanis oly sűrűn fordulnak elő, köznapai jelentésüknél fogva (kommen, tragen, geben, nehmen stb.) oly gyakoriak, hogy nem tudunk három mondatot beszélni, hogy ilyet ne keverjünk bele. És minél egyszerűbb, népiesebb, köznapibb a beszéd vagy írás, annál biztosabb az erősek (általában az egyértelműek: muß, sollt, wollt), a kétértelműekkel szemben. Már pedig, ha ritka a félreérthetőség, akkor ritka a félreértés, akkor lassú a célszerűtlenség megérzése és csekély erejű homonymia hatása az egész prae- pusztulásra. „Wenn keine Zweideutigkeit entsteht...” nagyon helyes; de ez az igazság helyesen értelmezve erejét veszi az egész Reishypothesisnek. A schwalmi szövegekben a praes.-prae. 94 esetében maradt 4, 90 esetben kiségi a szomszédság. Ha pedig azt keresem, hogy a 14 kettős jelentésű prae.-ot pótló körülírás vissza vezethető arra az okra, hogy prae.-használat esetén „Zweideutigkeit” keletkezett volna, akkor bizony egyet sem tudnék megjelölni.

A Reis felhozta nyelvgeographiai tények úgy mennyiség mint minőség szempontjából elégtelenek.

Theoriájuknak nyelvtörténeti tényekkel való igazolását sem Reis, sem tanítványai meg sem kísérlék. Pedig a schwalmi és más középnevet nyelvjárások csak illusztrálásul szolgálnának az összes prae.-vesztett dialektusoknak valamely XIV—XV. századi átmeneti stádiumára, melyben a mai Imperfekt gyenge igénél perfekttel, erőseknél prae.-tel van kifejezve. Nehéz feladat! Hiszen még egy mai nyelvjárásról is oly nehéz megbízható képet kapnunk. Mégis, a népnyelv jellegű kései mitteloherdeutsch és früh-nhd. emlékeiből kellett volna tömegesen példákat felhozniok hypothesisük illusztrálására és igazolására. Ezt Reistől és Behagheltől annál inkább várhattuk, mert mindketten a német történeti mondatnak kiváló mesterei. Mindkettő valóban kutatja azokat az írókat, kik kelleténél sűrűbben használják — elbeszélésben is — a perfektet; v. ö. Behaghel, Gebrauch der Zeitformen (1899) 208, és Deutsche Syntax I. 272, valamint Wunderlich Reis, Der deutsche Satzbau.³ Mindkét tudós — egészen más összefüggésben — felsorol egy csomó középkorvégi felnémet prózaművet, „wo die ersten zahlreicheren Beispiele für mißbräuchliche (értsd: prae.-pótló) Anwendung des umschreibenden Perfekts in der einfachen Erzählung erscheinen”. Ilyenek: Beheims Evangelienübersetzung, Luther régebbi írásai, die Ulmer Dekameronübersetzung, Steinhöwel, Clemens Sender krónikái, stb. Mindkét grammatikus bizonyos számú példamondattal illusztrálja a „helytelen” Perfekt-használatot.

Azt hittem: túlnyomólag az *er spielt* vagy *ihr spielt* típus kerülése motiválja a „helytelen” perfektet. De nem; vannak a példamondatokban erős igék is szép számmal. Lehet, hogy a találomra kiragadott példák véletlenül nem tüntetik fel a motívumot. Elővettük a Behaghel és Reis hivatkozta műveket. Eredmény: *semmi adat sem támogatja a gyengék körülírásának prioritását*. Az illető írók egyrészt sűrűn élnek kétértelmű prae.-tel, másrészt erős prae.-et is perfektiválnak. A körülírási tendencia egyszerre és egyforma erővel éri a simplexet, tekintet nélkül a ragozás mikéntjére. Miért? mert a teleologikus változtató faktorok ú. m. rendszertelen képzésmód, felesleges kétmúltúság, néha kétértelműség és a perfektképzés egyszerűbbsége nem bocsátottak meg egy igecsoportnak sem.

Eddigi fejtegetéseink eredménye, először: hangváltozás magábanvéve nem okoz formacserét vagy formapusztulást, Másodsor: hang-

változás okozta jelentésváltozás, pl. homonymizálás lehet kiindulópontja egy formacserének, ha az a homonymia gyakori félreértésekkel veszélyezteteti a beszéd célját. Harmadszor: a németben a praet. sg. 3. sz.-ének egybesése a präs. sg. 3. sz.-ével nem tartozik a türhetlen, nagyon kényelmetlen homonymiák közé. Negyedszer: R. feltevése, hogy a perfekt praet.-pótló használata a gyenge igéknél korábban mutatkozik, mint a gyengéknél, nincs összhangban sem a nyelvgeografiai sem nyelvtörténeti tényekkel.

VII.

Ha igaz ama feltevésünk, hogy elsősorban az erős képzés rendhagyóságai, megtanulási és megtartási nehézségei okozzák a simplex vesztét, akkor azt kell tapasztalnunk — mint a franciában³ —, hogy a prät. fennmaradt ill. lassabban szorul ki ott, hol az említett gyarlóságok enyhültek, vagyis hol az ablautviszonyok nem oly kuszáltak, nem oly „szép változatosak,” hol az analógia a rövidülési törekvésből származott egyoldalú fejlődést bizonyos mértékig kikorrigálta, hol a praet.-paradigmák redukálódtak és a paradigmán belül a *haszontalan* és *célszerűtlen* különbségek (band : bunden > band : banden) megszűntek. A konkrét esetben: vajjon a praet.-örizte közép- és alnémet nyelvjárások nem mutatnak-e egyszerűbbséget az erős ragozásban, melynél fogva nem csábíthatnak a perfekt hálójába.

A mai irodalmi és köznyelv erős igeragozása már lényeges haladást mutat a kfn.-ben és a korai ufn. uralkodott tarka-barkasághoz viszonyítva. Tudvalevő: a praet.-sg. és pl.-ja közötti tőhangzó váltás teljesen megszűnt (pl. sang : sunge > sang : sange). A simplex-szel bíró nyelvjárások az egyszerűsítésben tovább mentek, még pedig abban az irányban, hogy összevonták az ablautsorokat. Csak egynehány tipikus képzésmódot sorolunk fel. Fritz Reuter nyelvezetéről, a mecklenburgi tájszólásról O. Weise, *Unsere Mundarten*, 67, ezt mondja: „Überhaupt ist der Vokalausgleich hier so groß, daß . . . die Praeterita der starken Verba in beiden Modis und Numeris vorwiegend die drei Vokale e ö(œ) oder ü aufweisen“. Megerősíti ezt a tudományosabb jellegű *Grimme Plattdeutsche Mundarten* (passim) is. Schönhoff, *Emsländische Mundart* 186. l. ezt a németség északnyugati részében beszélt idiomát így jellemzi: „Zahlreiche Verschiebungen haben die früher sehr bunte Stamm-bildung der starken Verben bedeutend vereinfacht . . . Infolge dieser Verschiebungen kennt das Emsländische nur mehr 3 verschiedene Präteritalbildungen der st. Verben, mit ä. φ. y“. Továbbá: „Der Opt. (= Conj. vagy Subj.) ist im lebendigen Gebrauch völlig untergegangen, hat aber in den südemsländischen Mundarten seinen Umlaut regelmäßig auf den Ind. übertragen.“ Nyilvánvaló, hogy egy ily rendszer (Ind = Conj., Praet.-hangzó csak háromféle) sokkal könnyebben sajátítható el és tartható meg, mint a mai irod. nyelv erős ragozása, nem is szólva a kfn. formabőség nehézségeiről. Már pedig az *alnémet területen*, a délnyugati westfáliai járástól és kisebb szigetekről eltekintve, végig a *három változat* uralkodik *konj.-beli különbség nélkül*. Hogy az umlautos forma lett-e uralkodó vagy az ind. hangzója általánosodott, az a mi szempontunkból mellékes. A *singen* ige praet. ind. és conj. ragozása kfn., ufn., és a két alnémet típusban például világosan mutatja a formajavulást a könnyebbség felé.

³ Lásd E. Ph. K. LI. 35.

kfn. Ind.	Conj.	Irod.	alnémet I.
ich sang	ich sünge	sang, sänge	ich sung
du sünge	du süngeſt	sangſt, sängeſt	du sunge
er sang	er sünge	sang, sänge	er sung ſtb.
wir ſungen	wir ſüngeſen	sangen, sängen	vagy II.
ihr ſunget	ihr. ſünget	ſanget, sänget	ich ſüng
ſie ſungen	ſie ſüngeſen	ſanget, sängen	ſüngſt
			ſüng

A kfn.-ben csak a *gruob* és a *fiel* típusnál nincs sg.-pl.-különbség és csak az *i* v. *ie* hangzások nem alkotnak külön conj.-tövet. Hermann Teuchert így jellemzi az alnémet igeragozás fejlődéstendenciáját: „Der Gesamteindruck, den die Betrachtung dieser Verhältnisse hervorbringt, ist der einer *andauernden Ausgleichung unter den Ablautsreihen*. Damit muß naturgemäß eine Verarmung an Formen verbunden sein, die schließlich das *Absterben der starken Konjugation* herbeiführen wird.“ Die v. ö. Neumärkische Mundart, Zfd Maa 1907. 326. Mily világos látás a jövőbe, csak ne volna ott a nyelvnek féltése „formaszegénység” miatt: hiszen ennek a „formagazdagságnak” nincs értelme, tehát szegénység. Az egyszerűsödés megmentette a kétmultúságot.

Vannak azonban alnémet nyelvjárások, mely a praet.-ben az ősi kétfokúságot a sg. és pl. töhangzójában megtartotta t. i. a westfáliai. Ez így fest:

Ind.	Conj.	Hasonlóan:
ich sang	ich sünge	greip, griep (greifen)
du süngeſt	du süngeſt	lauch. lüge (lügen)
er sang	er sünge	nām, nēme (nehmen)
wir sünge	wir ſüngeſen	wos, wösse (wachsen)
ihr sünget	ihr sünget	
ſie sünge	ſie ſüngeſen	

Ez a kétfokúság nem jelenti az ősi állapot fennmaradását. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ott az ind. egymaga gyakran háromfokú (sang, sünge, ſungen), továbbá: az erős igék az egész alnémetiségben — Reis ellenére — folytonos átlépéssel számbelileg redukálódtak. Továbbá: az ind. másik hangzója rendszerint azonos az egész conj. töhangzóval. Ennélfogva mindkét módra kétfokúság mutatkozik. És találunk benne a megtanulást és megtartást könnyítő szabályszerűséget: a praet. főhangzója (sang, greip, lauch stb.) megvan a *ragtalan* formákban, a mellékhangzója (sünge, griep, lüge, nēme, wösse), megvan a *ragtalan* formákban.

Mindezek a körülmények, de meg az is, hogy ez a komplikáltabb rendszerű beszédmód mind kisebb területre és rétegre szorul, enyhítik azt — felületes vizsgálat mellett — nagyobbban látszó rendszertelenséget.

Hogy állunk az ablautviszonyok egyszerűsödése szempontjából a Behaghel által c-vel jelzett területen, a nyugati közép-németiségben, hol az egyszerű mult tovább él ugyan, de kiveszőben van? (állítólag gyengéknél kezdődve és az erőseket is kikezdve).

Vizsgáljuk meg közelebbről, mennyiben érvényesül „das Streben nach Ausgleichung innerhalb desselben Paradigmas und das Streben nach Annäherung der verschiedenen Paradigmen“ (Behaghel, G.³ 241.) A már többször felhozott Schwalm-menti járásban, mint az egész nyugati közép-németben általában, praet. paradigmáin belül teljes a sg. és pl.-tő kiegyezése. És a paradigmák egymás között? Noshát, e téren is jelentős összevonások (tanulási könnyítések) történtek. Két nyelv vagy nyj. morphemáinak összehasonlításával nem szabad az ősi különb-

ségekre felépített ablautsorokat egybevetni, hanem a mindenkori helyzetnek megfelelő külön sémákat kell felállítani. Így eljárva a következő különbségeket kapjuk.

Schoof táblázatba foglalja az összes nem rendes képzésű igéket, a változatokat is felvéve, pl. fläigen, floog (v. flug). E változatok nemcsak helyi eltéréseket tüntetnek fel, hanem társadalmi és életkorbeli fokokat is ábrázolnak. Különösen tarkítja a ragozás képet az irodalmi és városi köznyelv befolyásának kisebb v. nagyobb foka.

A Schoof összeállítás és a szövegek alapján a következő ige-ragozási képet kapjuk. Az erős praet.-nek négy hangzója lehet.

Inf.	Prät. ind.	Prät. conj.
I. bläiwen	bleb	bleb
II. fleigen	floog	flig
III. geben	gäb	geb
IV. fressen	frus	fris.

Minden keveredés dacára is utat tör magának a típusredukálásának tendenciája. A praet.-vokális sötét timbre-je, már az Ablaut őseredetében találja magyarázatát. Ez a véksőig fokozódik abban a tendenciában, hogy az *u*-t mint praet.-hangzót különösen kedvelik: a jelölésnek ez a módja praktikus, mert *u*-hangzós praes. alig van. A schwalmi nyj.-nak 130 hangváltó igéje közül (ide számítjuk az illet is: praes. *sol*, praet. *sul*) 75-nek praet.-jében található *u* hangzó; mégpedig 50 ige kizárólagosan, 25 vagylagosan tüntet fel *u*-t; pl. *stärb* v. *sturb*. Az irodalmi *fiel*, *blies*, *ließ*, *hielt*, *nahm*, *ging* stb. itt *ful*, *blut*, *num*, *gung*-nak hangzik, v. ö. még *wul* (wollte), *sul* (sollte) és más praet.-praesenttiát. Nagyon egyszerű a konj. képzése; típusuk I. *blewe*, II. *stirb*; két hangzó látja el a megkülömböztetést. A körülírás azomban e téren is kiszorítja a simplexet.

Összefoglalva: a középnevet simplextartó nyelvjárásokban is — mint az alnémetben — a praet.-képzés egyszerűbbséget tüntet fel úgy a kfn.-korhoz mint a mai irod. nyelvhez viszonyítva. Valószínű, hogy az egyszerűbbség konzerválja a formát.

VII.

Amikor azonban így megállapítjuk, hogy az erős igék ablaut-viszonyai a simplex-örizte tájakon leegyszerűsödtek, csak valószínűvé tettük azt, hogy a szabályosság és fennmaradás között ok és okozati összefüggés áll fenn. El vagyunk készülve a következő ellenvetésre: nem a leegyszerűsödés oka a fennmaradásnak, hanem a más okból magyarázandó fennmaradás időt adott a leegyszerűsödésre. Ahol nem volt *e* pusztulás, ott nem volt praet. pusztulás és ott a praet. nek volt ideje az újkor eleje óta a szükségtelen differenciákat ha nem is eltüntetni, de legalább is redukálni. Az ellenvetés jogos és állok elibe. Nem is hivatkozom arra, hogy az ellenpárt teoriáját sem a jelennek sem a multnak a tényei nem támogatják. Be kell bizonyítanom, hogy ez az egyszerűsödés északon *előbb indult meg* mint délen, tehát *elejét vette* a kiszorításnak, megmentette a jövő számára, de itt sem örökre. Ahogyan a kiegyenlítő analógia szabadabb működése konzerváló hatással volt e téren a franciában és számos más morfémánál, számos más nyelvben, úgy itt is a merészebb paradigmaváltoztatás késleltette az esztetikailag szegényebb egymultság bekövetkezését. Mindenekelőtt hivatkozom egy nagy tekintélynek, Behaghelnek szavaira. „*Das Niederdeutsche gleicht, überhaupt, früher und stärker aus als das Hochdeutsche.*“ Ismételjük: „*früher und stärker.*“ De mi nem elégszünk

meg ezzel az általános hittel. Hátha B. ebben is tévedett, ahogy téves a praet.-pusztulásról való felfogása. Pontosán ki akarjuk mutatni részen tudományos munkák, részben eredeti szövegvizsgálatok alapján, hogy az alnémet- és középnémetben 1), a praet. ind.-ban hamarabb tűntek el az ablautkülönbségek (sang sungen > sang: sangen) 2), kevesebb lett az ablautosztály.

A sg. pl. különbség szempontjából a következő típusok jönnek tekintetbe I. steig—stigen, II. fluog—flogen, III. a) sang—sungen, III. b) starb—sturben, IV. nam—nāmen, V. gab—gāben. A felnémet irodalmi nyelvnek főképp Luther hatása alatt, a 17. századig kellett várnai, míg e nyügtől teljesen felszabadult. A kfn. korszakban elvéte, a 15. sz.-ban sűrűbben jelentkezik a kiegyezés szándéka. És az alnémetsegen? Ott már a mnd. (=mittelniederdeutsch) korszakban az

I. sor hangfokai i—ē—ē—ē

II. „ „ ū—ō—ō—ō

vagyis nem analogia útján, hanem convergáló hangfejlődés eredményeként az angolszász ē—i > ē—ē—ē a ō—ū > ō—ō—ō alakult, Lasch, Mnd. Gr. 231. A két hang kvalitása nem volt egészen azonos, az ō-val, ill. ē-vel a nyelvészek egy „zerdehnt“ vokálist jelölnek. Tehát van árnyalati különbség, „der in der Schrift gewöhnlich nicht zum Ausdruck kommt.“ Behaghel egyenesen elhanyagolja ezt a különbséget: „In den meisten Mundarten sind die Stammvokale von stēg—stigen, flōch—flugen in ihrer Entwickl. g zusammengetroffen.“ G.³ 241. Behrens (Nd. Präteritalbildung PBB. 48 (1923) 193 kk. és Baetke Jb. für nd. Spr. 43. 97 l.) a teljes azonosodást kétségbevonják ugyan, de tagadhatatlan, hogy az írárok alig nyújtanak támpontot egy megérzett különbség bizonyítására. B. véleménye szerint az első két sor hatása folytán az egységesítés átragadt a többi sorokra (a westf. és egyéb szigetek kivételével). A III. sor mnd. alakjai A) bant-bunden, B) halp-hulpen C) ward-warden-nak hangzanak, azonban Lasch (233) szerint már sűrűn fordulnak elő a 14. sz.-ban ily párok mint: holp-holpen, schwummschwummen, storf-storven, wort-warden stb. Erről a sorról mondja Baetke egy 16 század eleji krónika vizsgálata közben „der Ausgleich scheint noch im Fluß zu sein.“ Tehát a 15. sz.-ban már folyamatban volt.

A IV.-ben nam-nēmen (régebb nāmen) és V. gaf-gēven (régig gaben) látszólag még a kfn.-nél is erősebb eltéréseket, rendhagyóságot mutatnak. A két hang kvalitatív is különbözik. De három dolgot ha figyelembe veszünk, be kell ismernünk, hogy az egész ragozás szempontjából egyszerűsödés történt (már a 14. sz.-ban). Először, mit a westf. típusról mondtunk, ide is vonatkozik; az ind. és conj. egybefoglalva ez a stádium a—ē fokozat, a kfn. azonban a—ae—ā fokokat tüntet fel. Sokkal könnyebb volt megjegyezni: a ragtalan 1—3 sg. a-hangzós, a többi: ragos és ē hangzós. Másodszor: az a és ē között egy jól megszokott Umlaut-viszony van. A harmadik körülmény pedig ez: míg a középnémet eredetű irod. nyelvben a sg. pl. és conj. ablautkülönbségei még a 17. sz.-ban is tartották magukat, addig az új-alnémet már a korszak legelején az a—ē különbséget is kezdte elosztalni olyformán, hogy az ē-t az ind. és conj. összes személyeire alkalmazta.

Az angol köznyelv — mely pedig más flexiók formák analizálásában előhaladt — a praet.-hez makacsul ragaszkodik. Ugyanez áll a nyelvjárásokra. Amennyire a nyj. kutatók mondattant is tárgyalnak, a praet.-nek körülírással való pótlásának még tendenciája sem mutatkozik. Ez a körülmény a priori valószínűvé teszi, hogy az egyszerű mult képzésmódja itt is korábban és erősebben egyenlítette a haszon-

talan és célszerűtlen különbségeket. És valóban a deductive nyert *hypothesis a multba* teljes igazolást nyer a nyelvtörténeti tényekben. A kiegyenlítés nagyrészt már a középkori angolban folyt le és az újkor elején be volt fejezve. Sweet NEGr. 280 így jellemzi a kései Middle Englisht: „In Standard ME we see the same levelling and simplifying tendencies at work as in Early Midland and Northern. The old vowel-change in such pret. as *bōnd* is still kept up, but the short form *bond* is often extended thorough the preterit.” Részletesen tárgyalja e kérdést Price, A history of ablaut in the strong verbs etc. Bonn 1910. Összefoglalva az erős igeképzés fejlődését a 15. sz. közepétől a 17. sz. közepéig; körülbelül ugyanazt mondja, mit Behaghel a német ige későbbi hangviszonyairól megállapít: két tendencia uralja a változásokat; egyrészt a sg. pl. hangkülönbség kiegyenlítése; ez az újkor elején már befejezettnek tekinthető. Másrészt az ablaut-osztályok egymáshoz is közelednek. Számos ige gyengévé válik.

Azt hiszem, sikerült bizonyítanunk, hogy a metaphysikai pozitívizmussal hangtörvényre visszavezetett homonymia mint jelentéktelen hiba csak jelentéktelen faktor lehet a körülírt mult győzelmében; fő-tényezője a kfn. — präteritragozás nagymérvű rendszertelensége; ennek hamar bekövetkezett enyhülése más tájszólásokban konzerváló hatással volt erre a rövidségénél fogva egyébként ajánlatos formára. A rövidség és egyszerűség közötti harcban végül mégis csak az analitikus formái lesz a diadal.

